

Foucault's Hermeneutics of the Self: A Framework for the Genealogy of Sexual Ethics

Mahdi Soltani Gordfaramarzi*

Mohammad Javad Gholamreza Kashi**

Ghobad Mansourbakht***

Michel Foucault's later discussions in the 1980s represent a fundamental shift from a sole focus on the genealogy of power-knowledge discourses to the analysis of modes of subjectivation in what he terms the "hermeneutics of the self." This theoretical study, focusing on the concept of the hermeneutics of the self, seeks to clarify its theoretical foundations and analytical capacities in relation to the genealogy of sexual ethics. Foucault demonstrates how self-techniques in ancient traditions, such as the "test of the self" based on the recollection of rules, and in Christianity, such as "confession" as a decoding of inner truth, guided the individual toward self-recognition as an ethical and sexual subject. Analysis of these techniques reveals that the subject is not a fixed, pre-existing entity but a historical construct formed in the interaction between power, knowledge, and practices of self-care. The article shows that the hermeneutics of the self, as a theoretical approach, not only explains the transformation of sexual experience in the West but also holds significant potential for the historical and discursive study of sexual ethics in the Iranian

* Corresponding Author: Ph.D. Student of Iranology, Shahid Beheshti University, Iranology Foundation, Tehran, Iran.

m.soltani55@gmail.com

0009-0006-2213-3260

** Associate professor, Department of Political Science, Faculty of Law and Political Science, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.

javadkashi@atu.ac.ir

0000-0002-8952-370X

*** Associate Professor, Department of History, Shahid Beheshti University, Tehran, Iran.

g_mansourbakht@sbu.ac.ir

0000-0003-1475-0008

context. Accordingly, this article offers an innovative reading of the hermeneutics of the self, providing a new perspective for Iranian studies and enabling a reconsideration of the relations among power, truth, and sexual ethics in Iran's cultural history.

Keywords: Hermeneutics of the self, genealogy of the subject, technologies of the self, test of the self, confession.

Extended Abstract

Introduction

Michel Foucault's late intellectual project, which took shape primarily in the final decade of his life, signals a decisive shift in his critical inquiry into power, knowledge, and subjectivity. Whereas Foucault's earlier works, within the frameworks of archaeology and genealogy, were largely concerned with the historical examination of discursive formations, institutional practices, and disciplinary mechanisms, his later writings and lectures increasingly focus on the ethical dimension of subjectivity. This shift finds its most explicit expression in the concept of the "hermeneutics of the self," a concept that refers to specific historical modes through which individuals are invited, obliged, or compelled to interpret themselves as subjects of truth. This turn toward ethics does not represent a rupture with Foucault's earlier analyses of power, but rather an internal transformation of his critical method—one that makes possible a more comprehensive genealogy of ethical and sexual subjectivity.

This article argues that the hermeneutics of the self occupies a central yet under-theorized position within the overall architecture of Foucault's thought. The concept functions as a theoretical hinge between archaeology, genealogy, and ethics, providing an indispensable framework for understanding how subjects are constituted not only through external constraints but also through active practices of relating to themselves. From this perspective, sexual ethics cannot be understood solely through juridical models of prohibition, repression, or moral normativity; rather, it must be conceived as a historical and contingent field of ethical problematization in which individuals come to recognize themselves

as sexual subjects through practices of self-examination, confession, discipline, and ethical reflection.

Research Background

The article first situates the hermeneutics of the self within the broader trajectory of Foucault's intellectual development. From his early studies of madness, medicine, and the human sciences to his genealogical analyses of discipline, biopolitics, and governmentality, Foucault consistently challenged essentialist and universalist conceptions of the human subject. In *Discipline and Punish* and the first volume of *The History of Sexuality*, he demonstrated how modern subjects are produced through disciplinary techniques and regulatory mechanisms that operate at both the individual and population levels. Yet these works left partially open a fundamental question: how individuals actively participate in the process of their own subjectivation. Foucault's later lectures and writings address precisely this issue, redirecting attention to the ethical practices through which subjects establish their relationship to truth.

Theoretical Approach

At the core of this inquiry lies the concept of "technologies of the self," which refers to the ways in which individuals act upon their bodies, thoughts, conduct, and modes of being in order to transform themselves in accordance with particular ethical ideals. The hermeneutics of the self denotes a specific configuration of these technologies in which the "self" becomes an object of interpretation and disclosure. Foucault explicitly rejects the idea of an inner, pre-discursive self waiting to be discovered. For him, subjectivity is the historical product of practices that link truth-telling, power relations, and ethical obligation. Accordingly, the self is neither an autonomous essence nor merely an effect of domination, but rather the outcome of historically contingent forms of exercising power over oneself.

Method

Methodologically, the article adopts a theoretical and interpretive approach rooted in Foucauldian genealogy. Rather than presenting an

empirical study, it reconstructs a conceptual framework capable of guiding genealogical analyses of sexual ethics across different historical and cultural contexts. Genealogy, in this sense, does not seek origins or linear developments, but instead focuses on ruptures, transformations, and contingent formations of ethical subjectivity. The primary sources include Foucault's works, lectures, and interviews, alongside a critical engagement with secondary literature in philosophy, social theory, and gender studies.

Findings

A substantial portion of the article is devoted to a comparative analysis of ethical subjectivity in Greco-Roman philosophy and early Christianity. Drawing on Foucault's readings of Stoic, Epicurean, medical, and early Christian texts, the article demonstrates how different regimes of truth produce distinct configurations of ethical and sexual subjectivity. In Greek ethics, sexual conduct was primarily problematized in terms of moderation, balance, and self-mastery. Practices such as self-examination, meditation, and mnemonic exercises were oriented toward the recollection and stabilization of ethical principles, rather than the interpretation of inner desire. The ethical subject produced within this framework may be described as an ascetic subject—a subject who orders sexual conduct through rational discipline rather than through confession or continuous self-disclosure.

Early Christianity introduced a fundamental transformation in this ethical configuration. Through practices such as confession, obedience, spiritual guidance, and the constant scrutiny of thoughts, Christianity established a hermeneutic regime in which the self became a permanent object of suspicion and interpretation. Sexual desire was no longer merely a matter of conduct, but became a privileged site of truth requiring continual interpretation and articulation. The obligation to disclose one's inner thoughts and desires to an external authority transformed the ethical subject into a being whose moral status depended on the articulation of hidden truth. The article argues that this Christian hermeneutics of the self constituted a decisive historical rupture in the genealogy of sexual ethics, profoundly reshaping Western moral experience and laying the

groundwork for modern techniques of normalization and self-surveillance.

On the basis of this historical analysis, the article shows that modern sexuality is not a natural or biological given, but a discursive and ethical construction. Modern scientific, psychiatric, pedagogical, and psychological discourses have inherited Christian confessional techniques in secularized form, transforming them into methods of examination, diagnosis, and normalization. Individuals are encouraged to interpret their desires, identities, and behaviors through expert knowledge, thereby constituting themselves as sexual subjects. The hermeneutics of the self enables a critical understanding of these processes by revealing how ethical relations to oneself become subtle mechanisms of power that operate not through overt coercion, but through voluntary self-scrutiny.

The article also addresses major critiques directed at Foucault's later work, particularly accusations of moral relativism, individualism, and political quietism. Critics have argued that the hermeneutics of the self lacks a normative foundation and reduces ethics to individualized practices of self-fashioning. In response, the article demonstrates that Foucault's project is not normative but diagnostic: the hermeneutics of the self offers a critical ontology of the present that reveals the historical conditions under which particular forms of ethical subjectivity acquire authority. Far from depoliticizing ethics, this framework shows how power operates precisely through practices that appear voluntary, internalized, and self-governing.

The article further clarifies the relationship between the hermeneutics of the self and Foucault's analysis of governmentality. Ethical practices of relating to oneself do not operate in a vacuum, but are embedded within broader regimes of governance that seek to guide conduct through freedom rather than coercion. By compelling individuals to assume ethical and sexual responsibility for themselves, the hermeneutics of the self becomes a technology of governance that aligns individual self-understanding with dominant regimes of truth and morality. This dynamic is particularly salient in modern sexual ethics, where regulation increasingly takes place through discourses of choice, responsibility, self-care, and authenticity.

Moreover, the article advances a methodological intervention by foregrounding ethical practices of the self as a central site for genealogical analysis. By shifting the focus from institutional norms and official discourses to the micropolitics of ethical self-relations, it becomes possible to gain a more precise understanding of how sexual ethics operates at the level of everyday conduct and moral reflection. Ethical subjectivity thus appears not as a secondary effect, but as a pivotal mechanism at the intersection of power, knowledge, and subjectivity.

Finally, the article explores the applicability of the hermeneutics of the self beyond Western historical contexts. Although Foucault's empirical analyses are largely confined to Greco-Roman and Christian traditions, his conceptual framework can be productively employed to study non-Western ethical regimes. Iranian and Islamic traditions—particularly practices of ethical self-examination, ascetic discipline, mystical self-cultivation, and juridical-ethical regulation—can be analyzed as technologies of the self that establish distinct relationships between truth, authority, and subjectivity. This approach avoids both cultural essentialism and simplistic universalism, offering instead a historically grounded and context-sensitive genealogy.

Conclusion

In conclusion, the article argues that the hermeneutics of the self constitutes one of the most fundamental and theoretically fertile dimensions of Foucault's critical project. By shifting the analytical focus from repression and law to practices of self-formation and truth-telling, this framework enables a powerful genealogy of sexual ethics. Sexual ethics, from this perspective, is not merely the imposition of external norms, but the active product of ethical relations that individuals establish with themselves. By clarifying the conceptual status of the hermeneutics of the self and demonstrating its applicability in comparative and historical studies, the article makes a theoretical contribution to Foucauldian studies, ethics, and sexuality.

References

- Afary, J., & Anderson, K. B. (2005) *Foucault and the Iranian Revolution: Gender and the seductions of Islamism*. University of Chicago Press.

- Bhabha, H. K. (1994) *The location of culture*. Routledge.
- Braidotti, R. (2013) *The posthuman*. Polity Press.
- Butler, J. (2021) *Giving an account of oneself revisited: Ethics, vulnerability, and critique*. Fordham University Press.
- Crenshaw, K. (1989) Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139–167.
- Deleuze, G. (1988) *Foucault*. University of Minnesota Press.
- Foucault, M. (1970) *The order of things: An archaeology of the human sciences*. Pantheon Books.
- (1972) *The archaeology of knowledge*. Pantheon Books.
- (1984) Nietzsche, genealogy, history. In P. Rabinow (Ed.) , *The Foucault reader* (pp. 76–100). Pantheon Books.
- (1985) *The history of sexuality, volume 2: The use of pleasure*. Vintage Books.
- (1986) *The history of sexuality, volume 3: The care of the self*. Vintage Books.
- (1995) *Discipline and punish: The birth of the prison*. Vintage Books.
- (2016) *About the beginning of the hermeneutics of the self: Lectures at Dartmouth College, 1980*. University of Chicago Press.
- (2018) *The history of sexuality, volume 4: Confessions of the flesh*. Pantheon Books.
- Gannon, M. J. (2002) Cultural metaphors: Their use in management practice and as a method for understanding cultures. *Advances in International Management*, 14, 131–147. [https://doi.org/10.1016/S0747-7929\(02\)14013-0](https://doi.org/10.1016/S0747-7929(02)14013-0)
- Gamez, P. (2023) Inhuman hermeneutics of the self: Biopolitics in the age of big data. *Foucault Studies*, (34), 80–110. <https://doi.org/10.22439/fs.i34.6939>
- Gutmann, J. (1988) Rousseau's and Foucault's "technologies of the self." In L. H. Martin, H. Gutman, & P. H. Hutton (Eds.) , *Technologies of the self: A seminar with Michel Foucault* (pp. 99–116). University of Massachusetts Press.
- Habermas, J. (1987) *The philosophical discourse of modernity: Twelve lectures*. MIT Press.
- Hayles, K. N. (1999). *How we became posthuman: Virtual bodies in cybernetics, literature, and informatics*. University of Chicago Press.

- Koopman, C. (2019) *How we became our data: A genealogy of the informational person*. University of Chicago Press.
- McNay, L. (1994) *Foucault and feminism: Power, gender and the self*. Polity Press.
- Mills, S. (2003) *Michel Foucault*. Routledge.

دوفصلنامه علمی «پژوهش سیاست نظری»

شماره سی و هشتم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴: ۲۵۶-۲۲۱

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۷/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۲۱

نوع مقاله: پژوهشی

هرمنوتیک خود فوکو: چارچوبی برای تبارشناسی اخلاق جنسی

مهدی سلطانی گردفرامری *

محمدجواد غلامرضا کاشی **

قباد منصوربخت ***

چکیده

مباحث متأخر میشل فوکو در دهه ۱۹۸۰ نشان‌دهنده چرخشی اساسی از تمرکز صرف بر تبارشناسی گفتمان‌های قدرت - دانش به تحلیل شیوه‌های سوژه شدن در قالب آنچه او «هرمنوتیک خود» می‌نامد، است. این پژوهش نظری با تمرکز بر مفهوم هرمنوتیک خود می‌کوشد بنیان‌های نظری و ظرفیت‌های تحلیلی آن را در پیوند با تبارشناسی اخلاق جنسی روشن سازد. فوکو نشان می‌دهد که تکنیک‌های خود در سنت‌های باستانی، مانند «آزمون خود» مبتنی بر یادآوری قواعد و در مسیحیت مانند «اعتراف» به مثابه رمزگشایی از حقیقت درونی، چگونه فرد را به بازشناسی خویشتن به منزله سوژه اخلاقی و جنسی هدایت کردند. تحلیل این تکنیک‌ها آشکار می‌سازد که سوژه نه یک موجودیت ثابت و پیشینی، بلکه برساخته‌ای تاریخی است که در تعامل میان قدرت، دانش و شیوه‌های

* نویسنده مسئول: دانشجوی دکتری رشته ایران‌شناسی، بنیاد ایران‌شناسی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران
m.soltani55@gmail.com
ORCID COD: 0009-0006-2213-3260

** دانشیار، گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران
javadvkashi@atu.ac.ir
ORCID COD: 0000-0002-8952-370X

*** دانشیار، گروه تاریخ، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران
g_mansourbakht@sbu.ac.ir
ORCID COD: 0000-0003-1475-0008

مراقبت از خویشتن شکل می‌گیرد. مقاله نشان می‌دهد که هرمنوتیک خود به‌مثابه رویکرد نظری، علاوه بر توضیح تحول تجربه جنسی در غرب، پتانسیل بالایی برای مطالعه تاریخی و گفتمانی اخلاق جنسی در بستر ایرانی دارد. بنابراین مقاله حاضر با ارائه خوانشی نوآورانه از هرمنوتیک خود، چشم‌اندازی تازه برای مطالعات ایرانی فراهم می‌کند و امکان بررسی دوباره مناسبات قدرت، حقیقت و اخلاق جنسی را در تاریخ فرهنگی ایران مهیا می‌سازد.

واژه‌های کلیدی: هرمنوتیک خود، تبارشناسی سوژه، تکنولوژی خود، آزمون خود و اعتراف.

مقدمه

میشل فوکو، اندیشمند برجسته فرانسوی نیمه دوم قرن بیستم، با آثار نوآورانه‌اش، تحولی بنیادین در علوم انسانی و اجتماعی پدید آورد. پژوهش‌های او که حوزه‌های مطالعات جدیدی مانند تحلیل گفتمان، تبارشناسی قدرت و تحلیل سوژه‌مندی را پایه‌گذاری کرد، شیوه‌های سنتی تاریخ‌نگاری را به چالش کشید و مفاهیمی بدیع برای فهم روابط قدرت، دانش و سوژه ارائه داد. فوکو در بستری تاریخی که تحت تأثیر نهضت‌های فکری پس‌اساختارگرایی و نقد مدرنیته قرار داشت، توانست با نگاهی انتقادی به دانش‌های مدرن و نهادهای اجتماعی، پرسش‌هایی عمیق درباره چگونگی برساخت انسان به عنوان سوژه مطرح کند. آثار او که گستره‌ای از موضوعات فلسفی، تاریخی و اجتماعی را در برمی‌گیرند، او را از برجسب‌های محدود مانند مورخ، فیلسوف یا نظریه‌پرداز انتقادی فراتر می‌برند. کتاب‌هایی مانند «تاریخ جنون» (۱۳۸۲)، «تولد پزشکی بالینی» (۱۳۹۲)، «نظم اشیا: دیرینه‌شناسی علوم انسانی» (۱۳۸۹)، «دیرینه‌شناسی دانش» (۱۳۹۶)، «مراقبت و تنبیه» (۱۴۰۳) و «مجموعه تاریخ سکسوالیته، درس‌گفتارهای کلژ دو فرانس مانند تولد زیست‌سیاست» (۱۳۹۴) و سخنرانی‌هایی نظیر «خاستگاه هرمنوتیک خود» (۱۳۹۵)، نشان‌دهنده عمق و تنوع فکری فوکو هستند.

فوکو، آثارش را «جعبه‌ابزاری» برای تحلیل توصیف کرد؛ مجموعه‌ای از روش‌ها و مفاهیم که پژوهشگران می‌توانند برای متلاشی کردن نظام‌های قدرت و فهم کردارهای اجتماعی به کار گیرند (Patton, 1979: 115). میلز (۱۳۸۲) تأکید می‌کند که آثار فوکو، نه یک نظام منسجم یا نظریه کلی، بلکه ابزاری تحلیلی برای کشف معانی گفتارها و کردارهاست. این گوناگونی که از تحلیل گفتمان‌های پزشکی تا بررسی تکنیک‌های انضباطی و کردارهای جنسی را در برمی‌گیرد، جذابیت فوکو را در علوم انسانی دوچندان کرده است. او با رد نقش اندیشمند جهان‌شمول، خود را به عنوان تحلیلگری معرفی کرد که هدفش نه ارائه حقیقت‌های کلی، بلکه گشودن امکانات جدید برای فهم مسائل اجتماعی و تاریخی است.

محور ثابت آثار فوکو، تاریخ‌نگاری خاصی است که از روش‌های ابداعی او یعنی دیرینه‌شناسی و تبارشناسی بهره می‌برد. دیرینه‌شناسی که در کتاب‌های اولیه مانند

«تاریخ جنون» و «نظم اشیا» برجسته است، به تحلیل گفتمان‌هایی می‌پردازد که دانش‌های به ظاهر علمی را شکل داده‌اند، مانند گفتمان‌های روان‌پزشکی یا پزشکی بالینی. تبارشناسی که در «مراقبت و تنبیه» و «مجموعه تاریخ سکسوالیته» به اوج می‌رسد، روابط قدرت را در این گفتمان‌ها بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه دانش و قدرت در بر ساخت سوژه‌ها هم‌دست می‌شوند. فوکو در «دیرینه‌شناسی دانش»، روش دیرینه‌شناسی خود را به صورت نظام‌مند توضیح داد، اما فرصت نیافت کتابی مشابه برای تبیین تبارشناسی بنویسد. با این حال تبارشناسی را می‌توان تکامل‌یافته دیرینه‌شناسی دانست، زیرا عناصر گفتمانی را با تحلیل استراتژی‌های قدرت ترکیب می‌کند. در «تاریخ سکسوالیته»، فوکو این دو روش را به صورت خلاقانه‌ای درهم آمیخت و به مفهوم جدیدی به نام «هرمنوتیک خود» پرداخت که به رابطه سوژه با حقیقت و مکانیسم‌های سوژه‌سازی در فرهنگ‌های مختلف می‌پردازد.

«هرمنوتیک خود» که در اواخر عمر فوکو به محور پژوهش‌هایش تبدیل شد، به بررسی تکنیک‌هایی می‌پردازد که از طریق آنها، افراد خود را در نسبت با حقیقت بازمی‌شناسند و بازسازی می‌کنند. این مفهوم، برخلاف دیرینه‌شناسی و تبارشناسی که در ایران به دلیل ترجمه آثار اولیه فوکو بیشتر شناخته شده‌اند، کمتر مورد توجه پژوهشگران ایرانی قرار گرفته است. این غفلت شاید به دلیل ترجمه نشدن کامل آثار متأخر فوکو مانند مجلدات دوم تا چهارم «تاریخ سکسوالیته»، یا غلبه خوانش‌های گفتمان‌محور در مطالعات ایرانی باشد.

مفهوم «هرمنوتیک خود» از محوری‌ترین ایده‌هایی است که پیوند میان سوژه، حقیقت و اخلاق را روشن می‌سازد. فوکو در مسیر فکری خود، پس از عبور از دیرینه‌شناسی دانش و تبارشناسی قدرت، به پرسش بنیادی‌تری رسید: انسان‌ها چگونه خود را به منزله سوژه‌های حقیقت می‌سازند و این فرایند چه نسبتی با بدن، میل و اخلاقیات دارد (ر.ک: فوکو، ۱۳۹۵). او این فرایند را «هرمنوتیک خود» نامید؛ به این معنا که فرد در مقام سوژه، خود را تفسیر، مراقبت و بازشناسی می‌کند، تا در نهایت به حقیقت خویش دست یابد. فوکو، مسئله هرمنوتیک خود را یکی از مهم‌ترین پروژه‌های فکری

خود می دانست (ر.ک: فوکو، ۱۳۹۵). این مفهوم نه تنها روش های پیشین او را تکمیل می کند، بلکه دریچه های نو به تحلیل سوژه مندی در علوم انسانی می گشاید. هدف این پژوهش نظری، شرح، بسط و نقد مفهوم «هرمنوتیک خود» در اندیشه فوکو و نشان دادن ظرفیت های آن برای تبارشناسی اخلاق جنسی است. پرسش اصلی این است که این مفهوم، چه امکاناتی برای مطالعه تاریخی اخلاق جنسی فراهم می کند و چگونه می توان آن را در زمینه های غیر غربی، از جمله تاریخ اندیشه و فرهنگ ایرانی به کار گرفت. این مقاله با شرح و بسط هرمنوتیک خود، پتانسیل های تحلیلی آن را در تبارشناسی اخلاق جنسی، به ویژه در سنت های بومی ایران کاوش می کند و چارچوبی برای پژوهش های آتی فراهم می آورد.

پیشینه پژوهش

مفهوم «هرمنوتیک خود» در آثار متأخر میشل فوکو از دهه ۱۹۸۰ توسعه یافت. فوکو این مفهوم را در سخنرانی های د/رتموت با عناوین «سوژه مندی و حقیقت» و «مسیحیت و اعتراف» معرفی کرد که در کتابی با عنوان «خاستگاه هرمنوتیک خود» منتشر شد. ژیل دلوز در کتاب «فوکو»، هرمنوتیک خود را تکمیل کننده تبارشناسی می داند و آن را ابزاری برای فهم «تکنولوژی های خود» در برابر «تکنولوژی های قدرت» توصیف می کند (ر.ک: دلوز، ۱۹۸۸؛ ۱۳۸۶). راجچمن (۱۹۸۵)، هرمنوتیک خود را به دلیل محدودیت های غرب محور نقد می کند. مک نی (۱۹۹۴) استدلال می کند که این رویکرد مفهومی نقش عوامل اجتماعی و جمعی مانند ساختارهای اقتصادی را کم رنگ می کند. هابرماس (۱۹۸۷) در «گفتمان فلسفی مدرنیته»، هرمنوتیک خود را فاقد معیارهای هنجاری برای ارزیابی حقیقت می داند و آن را به نسبی گرایی متهم می کند.

پژوهش های اخیرتر، مانند مقاله گامز (۲۰۲۳) در ژورنال «مطالعات فوکو»، هرمنوتیک خود را در عصر داده های بزرگ و بایوپولیتیک بررسی کرده و نشان می دهد که چگونه تکنیک های خود در فضای دیجیتال تداوم یافته اند. کوپمن (۲۰۱۹)، هرمنوتیک خود فوکو را به عنوان پایه ای برای تبارشناسی سوژه اطلاعاتی بازخوانی

می‌کند و آن را به عصر داده گسترش می‌دهد و تلاش می‌کند تا هرمنوتیک خود را از تمرکز بر قدرت به سمت نقد فناوری اطلاعاتی بکشاند.

در زمینه‌های غیر غربی می‌توان به کتاب «فوکو و انقلاب ایران» اشاره کرد که در آن آفاری و اندرسون (۲۰۰۵)، هرمنوتیک خود را در بستر سیاسی و فرهنگی ایران به عنوان شکلی از «معنویت سیاسی» تفسیر می‌کنند. در ایران، پژوهش‌های مرتبط با فوکو عمدتاً بر جنبه‌های گفتمانی و قدرت تمرکز داشته‌اند، اما هرمنوتیک خود به تدریج مورد توجه قرار گرفته است. ترجمه کتاب «خاستگاه هرمنوتیک خود» فوکو توسط سرخوش و جهان‌دیده (۱۳۹۵)، نقطه عطفی در معرفی این مفهوم به زبان فارسی بود. ترجمه‌هایی مانند کتاب «میشل فوکو: فراسوی ساختارگرایی و هرمنوتیک» (ر.ک: دریفوس و رابینو، ۱۳۹۴) و گفتمان (ر.ک:

میلز، ۱۳۸۲) که به شرح آرای فوکو پرداخته، توجه اندکی به مفهوم هرمنوتیک خود داشته‌اند. برخی مقالات فارسی نیز به طور خاص، هرمنوتیک خود را در زمینه‌های مختلف بررسی کرده‌اند. ممبینی در دو مقاله، رویکردی روانکاوانه - سمپوماتیک به هرمنوتیک خود اتخاذ می‌کند و آن را به عنوان یک «میل مرضی» در مدرنیسم ادبی تحلیل می‌نماید (ر.ک: ممبینی، ۱۳۹۹ الف؛ ۱۳۹۹ ب). این کار، با ترکیب فوکو و روانکاوی فرویدی، بر جنبه‌های روان‌شناختی و ادبی هرمنوتیک خود تمرکز دارد. رضوانیان و ستارزاده (۱۴۰۳) در مقاله «سوژه‌مندی سیاسی و هرمنوتیک خود در شعر شاملو»، هرمنوتیک خود را در بستر ادبیات معاصر فارسی به کار می‌برند. این پژوهش، بومی‌سازی را در زمینه شعر انجام می‌دهد، اما تمرکز آن بر جنبه‌های سیاسی - ادبی است. علاوه بر این شاطی‌زاده ملکشاهی و همکاران (۱۴۰۳) نیز در مقاله خود، رویکردی روش‌شناختی - نظری به سوژه در نسبت با تاریخ سوژه‌مندی اتخاذ می‌کنند و بر پیوند سوژه با حقیقت و قدرت تأکید دارند، اما بدون ارائه جزئیات کاربردی در اخلاق جنسی.

بدین ترتیب خلأ پژوهشی قابل توجهی وجود دارد. در سطح بین‌المللی، تمرکز بر فرهنگ‌های غربی، غالب است. در ایران نیز پژوهش‌ها بر جنبه‌های روانکاوانه، ادبی و روش‌شناختی این مفهوم تمرکز دارند. مقاله حاضر تلاش می‌کند تا مفهوم هرمنوتیک خود را به عنوان یک ابزار نظری برای تحلیل گفتمان‌های جنسی و فرهنگی در بسترهای تاریخی ایران گسترش دهد.

روش پژوهش

این پژوهش، مطالعه‌ای نظری و کیفی است که از چارچوب تحلیلی میشل فوکو برای تبیین و بسط مفهوم «هرمنوتیک خود» و کاربردهای آن در تبارشناسی اخلاق جنسی بهره می‌برد. برخلاف پژوهش‌های تجربی که به دنبال تأیید یا رد فرضیه‌های مبتنی بر داده‌های میدانی هستند، هدف این مطالعه، تبیین مفهومی، خوانش انتقادی و ساختن یک چارچوب تحلیلی برای فهم یک پدیده تاریخی - فلسفی است. در این نوع مطالعات، «روش‌شناسی» همان «چارچوب نظری» است که پژوهشگر برای مسئله‌سازی از یک پدیده و تحلیل روابط درونی آن به کار می‌گیرد.

این مطالعه بر رویکرد تحلیل تاریخی - فلسفی استوار است که بر مبنای دو ابزار اصلی در روش‌شناسی فوکو، یعنی دیرینه‌شناسی^۱ و تبارشناسی^۲ عمل می‌کند. در این پژوهش، مفهوم «هرمنوتیک خود» به عنوان یک لنز تحلیلی محوری عمل می‌کند که این دو روش را درهم می‌آمیزد تا فرایندهای پیچیده سوژه‌سازی در بستر تاریخی، به‌ویژه در حوزه اخلاق جنسی بررسی شود.

در این پژوهش، متون فلسفی و تاریخی فوکو نه به‌مثابه «داده‌های خام» برای «گردآوری»، بلکه به عنوان منابع تحلیلی و ابژه‌های کانونی برای خوانش و تفسیر در نظر گرفته شده‌اند. این منابع به دو دسته اصلی تقسیم می‌شوند: منابع اولیه شامل متون اصلی میشل فوکو و منابع ثانویه شامل تفاسیر و تحلیل‌های نظریه‌پردازان و مفسران برجسته فوکو. این منابع از طریق کتابخانه‌های دانشگاهی، پایگاه‌های دیجیتال معتبر و انتشارات شناخته‌شده گردآوری شدند.

فرایند تحلیل در این پژوهش، نخست شامل مطالعه نظام‌مند و خوانش انتقادی متون اصلی فوکو بوده است تا مفاهیم کلیدی و استدلال‌های محوری مربوط به «هرمنوتیک خود» استخراج گردند. در مرحله دوم، این مفهوم در چارچوب‌های دیرینه‌شناسی و تبارشناسی فوکو تحلیل شد و پتانسیل و کاربردهای آن در تبارشناسی اخلاق جنسی مورد بحث واقع شد.

1. archaeology
2. genealogy

تاریخ‌نگاری و مسئله تکوین سوژه در اندیشه فوکو

میشل فوکو از همان آغاز پروژه‌های فکری خود، تاریخ را به گونه‌ای متفاوت از روایت‌های سنتی نوشت. او در مؤخره کتاب «فراسوی ساختارگرایی و هرمنوتیک» تصریح می‌کند که هدف اصلی‌اش در دو دهه کار فکری، نه صرفاً تحلیل قدرت یا دانش، بلکه «تولید تاریخی از شیوه‌های متفاوت سوژه شدن انسان در فرهنگمان» بوده است (دریفوس و رابینو، ۱۳۹۴: ۳۴۳). این جمله به خوبی نشان می‌دهد که تاریخ‌نگاری و مسئله سوژه، دو خط موازی نیستند؛ بلکه یکدیگر را تکمیل می‌کنند. برای فهم این پروژه، باید به دو روش کلیدی او یعنی دیرینه‌شناسی و تبارشناسی توجه کرد.

فوکو در دهه ۱۹۶۰ با «تاریخ جنون» (۱۳۸۲) و سپس «دیرینه‌شناسی دانش» (۱۳۹۲)، روش دیرینه‌شناسی را طرح کرد. در این روش، تمرکز بر «گفتمان» است؛ یعنی مجموعه قواعدی که تعیین می‌کند چه چیزی می‌تواند به عنوان حقیقت بیان شود و چه چیزی نه. او نشان داد که چگونه علوم انسانی به ظاهر علمی از رهگذر همین قواعد شکل گرفتند. برای نمونه در «تاریخ جنون»، دیوانگی در قرن هجدهم از یک مفهوم اجتماعی به یک مقوله علمی بدل شد و از طریق نهادهایی چون تیمارستان، سوژه‌ای به نام «دیوانه» پدید آمد (فوکو، ۱۳۹۲: ۲۹۲).

دیرینه‌شناسی در پی کشف «شرایط امکان» دانش‌هاست. مفاهیمی مانند «بازی‌های حقیقت» یا «رژیم‌های حقیقت» (همان: ۳۳۵) نشان می‌دهند که هیچ دانشی، خنثی یا طبیعی نیست؛ بلکه هر دانشی در میدان رقابتی میان گفتمان‌ها ساخته می‌شود. در این مرحله، روابط قدرت چندان برجسته نیستند، بلکه تحلیل بر قواعد زبانی و معرفتی استوار است. با این حال فوکو از همان ابتدا به دنبال توضیح فرایندهایی بود که از خلال آنها انسان‌ها به مثابه سوژه‌های دانش یا انضباط تعریف می‌شوند.

از دهه ۱۹۷۰، فوکو روش خود را به سمت تبارشناسی تغییر داد. او در مقاله معروف «نیچه، تبارشناسی، تاریخ» استدلال می‌کند که تاریخ نه سیر خطی و غایتمند، بلکه عرصه‌ای از گسست‌ها و «رویدادهای تکین» است (فوکو، ۱۴۰۰: ۱۴۴). به همین دلیل، تاریخ‌نگاری نباید به دنبال خاستگاه‌های متافیزیکی باشد، بلکه باید نشان دهد که چگونه هویت‌ها و کردارهای خاص در لحظات متفاوت تاریخی پدیدار می‌شوند.

در «مراقبت و تنبیه» (۱۴۰۳)، این رویکرد به اوج خود رسید. فوکو نشان داد که چگونه نهادهایی مانند زندان، مدرسه و بیمارستان نه فقط ابزار سرکوب، بلکه مکان‌های تولید سوژه‌های منضبط هستند. قدرت در اینجا دیگر صرفاً نیرویی منفی و بازدارنده نیست؛ بلکه نیرویی مولد است که بدن‌ها را سازمان می‌دهد، رفتارها را شکل می‌دهد و افراد را در قالب هویت‌های خاص طبقه‌بندی می‌کند. به بیان دلوز، «معنای یک پدیده تنها با فهم نیروهایی که آن را تصاحب کرده‌اند، قابل درک است» (دلوز، ۱۳۸۶: ۹۹).

تبارشناسی در واقع ادامه دیرینه‌شناسی است که با بُعد قدرت تکمیل شده است. اگر دیرینه‌شناسی نشان می‌دهد چگونه یک گفتمان برساخته می‌شود، تبارشناسی توضیح می‌دهد که چگونه این گفتمان در شبکه‌ای از استراتژی‌های قدرت جا می‌گیرد. در نتیجه تاریخ به شبکه‌ای از مناسبات قدرت - دانش تبدیل می‌شود؛ شبکه‌ای که دائماً سوژه‌های جدیدی را تولید می‌کند.

هرچند واژه «سوژه» در آثار اولیه فوکو کمتر ظاهر می‌شود، با این حال دغدغه اصلی او از همان آغاز، همین بود. او در گفت‌وگوی «حقیقت، قدرت، خود» (۱۹۸۲)، سه پرسش محوری خود را اینگونه بیان می‌کند: نخست، ما از رهگذر دانش علمی، چه مناسباتی را با حقیقت برقرار می‌کنیم، ما چه مناسباتی داریم با این «بازی‌های حقیقت» که در تمدن، بسیار مهم‌اند و در آنها هم سوژه‌ایم، هم ابژه؟ دوم، ما از طریق این استراتژی‌ها و مناسبات عجیب قدرت، چه مناسباتی با دیگران داریم؟ و سوم، میان حقیقت، قدرت و خود، چه مناسباتی وجود دارد؟ (فوکو، ۱۴۰۰: ۳۴۱).

فوکو در برابر سنت دکارتی که سوژه را فاعل خودمختار می‌دانست، استدلال می‌کند که سوژه نه نقطه آغاز، بلکه محصول روابط تاریخی دانش و قدرت است (میلز، ۱۳۸۲: ۴۶). او می‌نویسد: «ما باید سوژه‌ای را که [گویا] همه چیز از اوست، کنار بگذاریم و به تحلیلی دست یازیم که ساخته شدن سوژه درون یک چارچوب تاریخی را توضیح دهد؛ و این همان چیزی است که من تبارشناسی می‌نامم» (میلز، ۱۳۸۲: ۴۸).

از نظر فوکو، واژه «سوژه» دو معنای اساسی دارد: نخست، سوژه به‌مثابه فردی تابع و مقید به دیگری از رهگذر قدرت و دانش؛ و دوم، سوژه به‌مثابه فردی که از طریق آگاهی

و مراقبه بر خویش، هویت خود را بازمی‌شناسد (فوکو، ۱۴۰۰: ۴۱۵). این دو معنا نشان می‌دهد که سوژه همواره در نسبت با قدرت و حقیقت تعریف می‌شود.

با این حال فرایند سوژه شدن در اندیشه فوکو همواره در معرض بحران است. او از مفاهیم «سوژه در حال شدن» و «سوژه در بحران» سخن می‌گوید (میلز، ۱۳۸۲: ۴۸؛ فوکو، ۱۴۰۰: ۴۱۵). این بدان معناست که هیچ هویتی تثبیت‌شده و نهایی وجود ندارد؛ سوژه‌ها همواره در معرض مقاومت و بازتعریف هستند. برای مثال در دوره اصلاح دینی در اروپا، شیوه‌های سنتی هویت‌یابی دینی دچار بحران شد و به جدال‌های گسترده‌ای بر سر معنای «خود» انجامید. به همین ترتیب تحولات اخلاق جنسی در مسیحیت و مدرنیته نیز نشان داد که سوژه جنسی چگونه محصول مناسبات قدرت - دانش است و چگونه می‌تواند محل مقاومت باشد (ر.ک: فوکو، ۱۳۸۴).

فوکو در مقاله «سوژه و قدرت» در مجموعه «تئاتر فلسفه» توضیح می‌دهد که قدرت مدرن بیش از آنکه از بالا اعمال شود، در سطح زندگی روزمره جاری است: افراد را طبقه‌بندی می‌کند، به هویت‌های خاص مقید می‌سازد و قانونی از حقیقت را بر آنان تحمیل می‌کند (فوکو، ۱۴۰۰: ۴۱۵). هدف تحلیل‌های او، کمک به مبارزه علیه همین «سوژه‌منقادی» است. او در مقاله «نقد چیست» در همان مجموعه، تصریح می‌کند که کار نقد چیزی جز «سوژه - منقادی» در بازی سیاست حقیقت» نیست (همان: ۲۷۴).

از این رو تاریخ‌نگاری فوکو، چیزی جز تاریخ اشکال گوناگون سوژه شدن نیست. دیرینه‌شناسی نشان می‌دهد که چگونه قواعد گفتمانی، هویت‌هایی مانند «دیوانه» یا «بیمار» را برمی‌سازند. تبارشناسی آشکار می‌کند که چگونه مناسبات قدرت، از طریق نهادهایی مانند زندان و مدرسه، سوژه‌های منضبط تولید می‌کنند و در نهایت در دوره متأخر، فوکو به این پرسش پرداخت که انسان‌ها چگونه از طریق تکنیک‌های مراقبه و اعتراف، خود را به‌مثابه سوژه‌های اخلاقی می‌سازند (فوکو، ۱۳۹۵: ۴۷).

بدین ترتیب سه مرحله کار فوکو - دیرینه‌شناسی، تبارشناسی و هرمنوتیک خود - مسیرهایی جداگانه نیست، بلکه ابعاد گوناگون یک پروژه واحدند: آشکار ساختن فرایندهای تاریخی سوژه شدن. پرسش بنیادین او، «ما امروز چه هستیم؟»، بیان دیگری از همین دغدغه است.

فوکو نشان داد که سوژه، موجودی ثابت و خودبنیاد نیست، بلکه محصول فرایندهای تاریخی است که در بستر گفتمان‌ها و مناسبات قدرت شکل می‌گیرند. تاریخ‌نگاری او، چه در قالب دیرینه‌شناسی و چه در قالب تبارشناسی، همواره بر این پرسش متمرکز بود که انسان‌ها چگونه به‌مثابه سوژه‌های دانش، قدرت یا اخلاق پدید می‌آیند. این پرسش در نهایت به مرحله‌ای تازه رسید: کاوش در شیوه‌هایی که افراد خودشان را در نسبت با حقیقت و اخلاق می‌سازند. این همان چیزی است که فوکو در آثار متأخر خود با عنوان «هرمنوتیک خود» دنبال کرد (همان: ۴۷).

فوکو در خلال سؤالات و بررسی‌های تاریخی خود از سکسوالیته، متوجه وجود نوعی «هرمنوتیک خود» نزد سوژه‌های انسانی شد. نوعی مکانیسم تأملی درباره اخلاقیات جنسی که افراد را به سوژه‌های میل جنسی بدل می‌کند. این پرسش‌ها نزد فوکو بسط یافت و او را به مطالعه آن کردارهای گفتمانی و غیر گفتمانی کشاند که صورت‌بندی تاریخی سوژه مدرن را به وجود آوردند. فوکو، نام این پروژه مطالعاتی را «تبارشناسی سوژه مدرن» (همان: ۴۷) نهاد؛ پروژه‌ای که او در تمام عمر کاری خود آن را دنبال می‌کرد و در نهایت برای رسیدن به آن درگیر مطالعات هرمنوتیک خود شد. مطالعات دراز دامنه‌ای که کوشید در دو سخنرانی مورد اشاره در این مقاله، به صورتی اجمالی بدان‌ها بپردازد.

بنیان‌های نظری هرمنوتیک خود در آثار متأخر فوکو

فوکو در کتاب «خاستگاه هرمنوتیک خود» (۲۰۱۶، ۱۳۹۵) شامل دو سخنرانی در کالج دارتموث امریکا با عناوین «سوژه‌مندی و حقیقت» و «مسیحیت و اعتراف»، به طور شفاف به تبیین نظری و عملی مفهوم «هرمنوتیک خود» می‌پردازد. این دو سخنرانی، شامل مباحث بسیار فنی تاریخی از نوع تبارشناسانه هستند. با این حال در خلال آنها فوکو به سبکی موجز، کل پروژه عمر فکری خود را نیز بیان می‌کند و سپس به مباحث اصلی‌اش می‌پردازد. این دو سخنرانی که در فاصله یک هفته ایراد شده‌اند، کاملاً به هم مربوطند و مباحثشان همچون زنجیره به‌هم‌پیوسته است. فوکو در سخنرانی اول، با عنوان «حقیقت و سوژه‌مندی» به مباحث فلسفه پاگانی و یونان باستان می‌پردازد و

مسائل مربوط به تکنیک‌های «آزمون خود» را تحلیل می‌کند. در سخنرانی دوم با عنوان «مسیحیت و اعتراف»، وی نقش «تکنیک اعتراف» در تاریخ مسیحیت را بررسی و صورت‌بندی نوعی «هرمنوتیک خود» در تاریخ غرب را تحلیل می‌نماید.

فوکو همه این مباحث تحلیلی درباره دوره‌های باستان و مسیحی را از منظر تبارشناسی سوژه مدرن مطرح می‌کند؛ اینکه دانش‌ها و تکنیک‌های اخلاقی کهن و باستانی، چه اثری بر شکل‌دهی سوژه‌های انسانی در عصر مدرن داشته‌اند؟

او در مقدمات سخنرانی اول، بحث را به نقد فلسفه کلاسیک سوژه - سوژه دال‌تگر دکارتی - می‌کشد؛ فلسفه‌ای که به نظر او، توانایی تبیین بسیاری از تحولات اجتماعی امروزی را ندارد. وی در عوض، بحث از «تبارشناسی سوژه» و «مطالعه برساخته شدن سوژه طی تاریخی که ما را به مفهوم مدرن خود رهنمون شده» (فوکو، ۱۳۹۵: ۵۰) می‌کند. فوکو سپس بحث تاریخ «دانش» را مطرح می‌کند. تاریخی که به نظر او «منظری ممتاز برای تبارشناسی سوژه» است. با این حال فقط به تاریخ علمی می‌پردازد که می‌کوشند «دانشی علمی از سوژه را برسانند» (همان: ۵۲). روش او برای تبارشناسی سوژه، ترکیب دو روش دیرینه‌شناسی کردارهای گفتمانی و نهادی و تبارشناسی «تکنیک‌های قدرت» و «تکنیک‌های خود» است:

«این پروژه می‌کوشد لحظه‌ای را کشف کند که این کردارها بدل شدند به تکنیک‌هایی منسجم و سنجیده با اهدافی تعریف شده، لحظه‌ای که گفتمانی خاص از این تکنیک‌ها حاصل آمد و حقیقی تلقی شد؛ لحظه‌ای که این تکنیک‌ها پیوند خوردند به تکلیف به جست‌وجوی حقیقت و گرفتن حقیقت. در مجموع هدف پروژه من، برساختن یک تبارشناسی سوژه است... منظورم مفصل‌بندی برخی از تکنیک‌ها و برخی از انواع گفتمان‌ها در مورد سوژه است» (فوکو، ۱۳۹۵: ۵۲-۵۳).

هدف فوکو از پروژه «تبارشناسی سوژه» دارای «بعدی سیاسی» است؛ «فلسفه‌ای انتقادی که شرایط و امکان‌های بی‌پایان دگرگونی سوژه یعنی خودمان را جست‌وجو می‌کند» (همان: ۵۴). مسئله محوری فوکو در طول عمر فکری‌اش، مسئله سوژه بود. اما در

پروژه متأخرش، تاریخ سکسوالیته، به شکل‌هایی از دانش و شناخت توجه نشان داد که سوژه درباره خودش خلق نموده، ضمن بازشناسی خود در آنها، به سبکی تأملی خود را دگرگون می‌کند. فوکو ضمن مطالعه تجربه سکسوالیته متوجه شد که در همه جوامع، نوعی از تکنیک‌ها وجود دارند که «به افراد امکان می‌دهند شماری از عملیات را خودشان یا به کمک دیگران روی بدن و روح و اندیشه‌ها و رفتارشان اعمال کنند و این کار به گونه‌ای است که خودشان را دگرگون و جرح تعدیل کنند و به وضعیتی از کمال، سعادت، پاکی و قدرت ملکوتی و غیره برسند» (همان: ۵۶).

او این تکنیک‌ها را «تکنیک‌ها» یا «تکنولوژی خود» می‌نامید. فوکو به مطالعه نوع دیگری از تکنیک‌ها در جوامع بشری نیز علاقه‌مند بود و در کارهای پیش از تاریخ سکسوالیته همچون «تاریخ جنون» و «مراقبت و تنبیه» بدان‌ها پرداخته بود و آنها «تکنیک‌های استیلا و اجبار» بودند. به نظر فوکو، ترکیب و ادغام تکنیک‌های خود در تکنیک‌های اجبار و استیلا، نقطه‌ای را به وجود می‌آورند که او آن را حکومت می‌نامید. از همین‌رو است که به نظر او، حوزه «حکومت»، حوزه‌ای پیچیده است و تحلیلش آسان نیست و از همین‌رو است که باید از چهارچوب تحلیلی فرویدی «فرضیه سرکوب» در تحلیل حکومت‌ها دست برداریم و به «تحلیل استراتژیک قدرت» بپردازیم (ر.ک: فوکو، ۱۳۸۴).

باری از روی همین الزامات بود که فوکو به تاریخ اخلاقیات یونان باستان و عصر مسیحیت توجه نشان داد و تلاش کرد نقاط تشابه و تفاوت آنها را در «برساخت سوژه» نشان دهد و اثرات آنها بر شکل‌گیری سوژه مدرن را تحلیل نماید. فوکو ضمن بررسی تکنیک‌های خود، به آن تکنیک‌هایی بیشتر توجه نشان داد که «برای کشف و صورت‌بندی حقیقت درباره خود» به وجود آمده بودند: «اعتراف» و «خودآزمایی وجدان» (فوکو، ۱۳۹۵: ۵۹). این دو تکنیک از مهم‌ترین تکنیک‌های خود بوده‌اند که در تاریخ جوامع غربی به کار «حکومت کردن» آمده است. به‌ویژه تکنیک اعتراف که با وجود تغییر اشکال و رویه‌ها، تا دوره مدرن استمرار یافته است. فوکو در تاریخ جوامع غربی و اوایل عصر مسیحیت، نوعی تبدیل و دگرگونی را مشاهده کرد؛ از اصل و تعلیم باستانی دلفی «خودت را بشناس» به تعلیم رهبانی «هر یک از افکارت را به راهنمایت، به مرشدت

اعتراف کن». این تغییر و تبدیل به نظر فوکو، نقشی مهم در «برساختن سوژه‌مندی مدرن» دارد و تحلیل آن برای این سوژه‌مندی بسیار پراهمیت است.

آزمون خود: حقیقت و سوژه‌مندی در فلسفهٔ پاگانای

هدف اصلی مکاتب فلسفی یونان باستان به نظر فوکو، تدوین نظریه نبود؛ هدف، دگرگونی فرد و تواناسازی او برای زندگی «متفاوت، بهتر و سعادتمندانه‌تر از دیگران» (همان: ۶۱) بود. در سراسر عصر باستان و یونانی‌مآبی، «تکلیف به گفتن حقیقت» وجود نداشت؛ بلکه تعالیمی به فرد داده می‌شد که بتواند خود را در همه شرایط زندگی هدایت کند، بی‌آنکه تسلط بر خود یا آرامش روح و خلوص بدن و روح را از دست بدهد. در این زمان، نوعی «گفتمان مرشد» وجود داشت که برحسب آن، مرشد باید سخن بگوید و توضیح و تبیین کند و نه مرید. مرید گوش فرامی‌دهد. اما مرید، فردی بی‌اراده نبود که اطاعت کامل از مرشد داشته باشد. رابطهٔ مرشد و مرید، رابطهٔ دو اراده بود. رابطهٔ آنها مشروط و موقتی بود. مرشد توصیه می‌کرد و مرید در کاربرد این توصیه، آزاد بود. هدف از «هدایت» در عصر باستان، استقلال آن کسی بود که هدایت می‌شد. بنابراین کاوش عمیق و جامع در خود وجود نداشت. ویژگی اصلی این تکنیک هدایت این نیست که مرید «در معرض نگاه پیوسته و جامع یک مرشد قدرقدرت قرار بگیرد» (فوکو، ۱۳۹۵: ۶۲).

در این زمان هرچند بر تکلیف به گفتن حقیقت درباره خود تأکید نمی‌شد، برخی از اشکال آزمون خود و اعتراف را می‌توانیم نزد مکاتب فلسفی فیثاغورثی و اپیکوری مشاهده کنیم. فوکو از کتاب «خشم» اثر سنکا فیلسوف یونانی مثال می‌آورد که هر شب، تمام اعمال روزانه خود را می‌نوشت و مرور می‌کرد تا نقایص آنها را دریابد و در اصلاح آنها بکوشد. وی در عبارات سنکا، نوعی الگوی قضایی می‌بیند. سنکا، قاضی اعمال خود بود و برای خطاهای خود حکم صادر می‌کرد. اما همچنین عبارات سنکا، جنبهٔ اداری نیز داشت. نوشتن اعمال روزانه و تلاش برای کشف خطاهای خود، نوعی محاسبه بود؛ درست مثل انبارگردانی که داشته‌ها و نداشته‌هایش را محاسبه می‌کند و در رفع نقایص می‌کوشد. این عمل سنکا، نوعی «آزمون خود» بود که می‌توان آن را در چند عبارت توصیف کرد:

۱. منظور از این امتحان، به‌هیچ‌رو کشف حقیقت پنهان سوژه نیست، بلکه یادآوری حقیقتی است که سوژه فراموش کرده است.
 ۲. آنچه سوژه فراموش می‌کند... آن چیزی است که بنا بود انجام دهد؛ یعنی مجموعه‌ای از قواعد رفتاری که آموخته است.
 ۳. یادآوری اشتباهات ارتكابی طی روز به کار ارزیابی فاصله‌ای می‌آید که آنچه را انجام شده، جدا می‌کند از آنچه باید انجام می‌شد.
 ۴. سوژه‌ای که این آزمون خود را انجام می‌دهد... نقطه‌ای است که قواعد رفتاری در آن تجمیع و به صورت خاطرات ثبت می‌شوند (همان: ۶۷).
- این آزمون خود، نوعی «اعتراف به خویش» است. اما در یونان باستان، نوعی از اعتراف به دیگران هم وجود داشت که به سبک مشاوره پزشکی انجام می‌شد. فوکو از رساله «آرامش روح» مثال می‌آورد؛ آنجا که سرنیوس، دوست جوان سنکا، نزد او اعمالش را اعتراف می‌کند. موضوع اعتراف او، خطاها و امیال شرم‌آور نیست؛ موضوع اعتراف، سه عرصه «کسب ثروت، زندگی سیاسی و شکوه و افتخار» و شرح خوشایندی در این عرصه‌هاست. سه عرصه و پرسش اخلاقیاتی متداول که مکاتب فلسفی آن روزگار طرح می‌کردند. سنکا در برابر اعتراف سرنیوس، به این سخن بسنده می‌کند: «تصور نکن یک بیمار غیر قابل درمان هستی. تو بیمار سابق که متوجه نیست درمان شده است» (فوکو، ۱۳۹۵: ۷۳). هدف این بازی اعتراف سرنیوس و سنکا، اصلاح اخلاقیات و حتی دادن شناخت تکمیلی نبود. هدف، افزودن چیزی است بر شناختی که سرنیوس از آن برخوردار است.
- به باور فوکو، «این افزودن بر آنچه پیشاپیش شناخته شده»، یک شناخت نیست، بلکه «یک نیرو است» (همان: ۷۴)؛ نیرویی که قادر است شناخت ناب و آگاهی صرف را به وجهی تمام‌عیار از زندگی بدل کند. فوکو بر آن است که باید «آزمون خود» و «اعتراف» در فلسفه عهد باستان را به منزله نوعی «بازی حقیقت» خوانش کرد؛ بازی حقیقتی که هدفش، «کشف واقعیتی مخفی درون فرد نیست»، بلکه «بدل کردن فرد به مکانی است که حقیقت بتواند در آن پدیدار شود و به منزله نیرویی واقعی از طریق حضور خاطره و کارایی گفتمان عمل کند» (همان: ۷۶). فوکو، سوژه شکل گرفته در پرتو چنین نیرو و بازی

حقیقتی را «خود معرفت‌مند» می‌نامد؛ سوژه و خودی که در آن نیروی حقیقت با شکل اراده، یکی باشد. در فلسفه یونانی و رومی، «خود چیزی نیست که باید کشف و رمزگشایی شود»، بلکه آن را «باید با نیروی حقیقت بر ساخت» (همان: ۷۸).

بنابراین تکنولوژی‌های خود در جهان باستان با هنر تأویل مرتبط نیستند، بلکه با هنرهایی نظیر یادسپاری و بلاغت مرتبط هستند. به نظر فوکو، این شکل از تکنولوژی باستانی خود، کاملاً متفاوت است از تکنولوژی‌های خود در عصر مسیحیت.

تکنولوژی اعتراف و برآمدن هرمنوتیک خود در عصر مسیحیت

در مقاله دوم از کتاب «خاستگاه هرمنوتیک خود» (۱۳۹۵) با عنوان «مسیحیت و اعتراف»، فوکو می‌کوشد نحوه شکل‌گیری «هرمنوتیک خود» در قرون اولیه مسیحی را بررسی کند. از نظر او در عصر مسیحیت، نوعی گسست از تکنولوژی‌های باستانی خود وجود دارد. تکنولوژی‌های باستانی خود به دنبال رمزگشایی حقیقت پنهان در فرد نیستند. هدف آنها، «دادن نیرو به حقیقت نزد فرد» و «برساختن خود به منزله واحدی آرمانی از اراده و حقیقت» است. اما تکنولوژی‌های خود در عصر مسیحیت کاملاً متفاوت عمل می‌کنند. آنها نوعی از هرمنوتیک و تأویل خود را در قالب تکنولوژی «اعتراف» باب می‌کنند که البته به نظر فوکو، همچنان در عصر مدرن تداوم یافته است.

فوکو مسیحیت را به عنوان دین «اعتراف» و «تکلیف به حقیقت» خوانش می‌کند. یک فرد مسیحی مکلف است به پذیرش برخی گزاره‌ها و اعتقادات جزمی، حقیقی تلقی کردن برخی کتاب‌ها، حقیقی پنداشتن احکام برخی اولیای دین و غیره. در این میان اما فوکو به شکل خاصی از تکلیف به حقیقت در آیین مسیحی توجه می‌کند؛ تکلیف به حقیقت درباره خود:

«هر مسیحی موظف است بداند که کیست، در او چه می‌گذرد. او باید

خطاهایی را که ممکن است مرتکب شود، بشناسد. وانگهی در مسیحیت،

هر کسی مکلف است که این امور را به دیگران نیز بگوید و در نتیجه علیه

خود شهادت بدهد» (فوکو، ۱۳۹۵: ۸۴).

بدین ترتیب فوکو مسیحیت را به عنوان «دین خود که باید رمزگشایی شود» (همان: ۸۸) در نظر می‌گیرد؛ «خود»ی که در آیین‌های «توبه» و «اعتراف» تبلور می‌یابد و نوعی خاص از تکنولوژی خود در خلال آنها بر ساخته می‌شود. او برای تبیین ادعاهای خود به متون «آبای مسیحی» در قرون اولیه مسیحیت رجوع می‌کند؛ متونی که توبه را با «اعتراف در ملا عام» یا «تجهر»^۱ ارتباط دادند و از تواب می‌خواستند که با نمایش جسم گناهکارش در یک نمایش عمومی نزد مؤمنان، از عملش توبه کند و پاک شود (همان: ۹۱).

در این سبک از اعتراف، با «قانون تأکید نمایشی و نمایش‌وارگی حداکثری» بدن مواجه‌ایم. اعتراف شفاهی نیست، بلکه با نمایش جسم و بدن گناهکار در برابر همگان صورت می‌گیرد. در این نمایش تمام‌عیار است که گناهکار، تطهیر و بخشوده می‌شود. در این لحظه، «بدن گناهکار» می‌میرد و بدنی جدید متولد می‌شود. این همچنین نوعی عرصه نمایش «از خود گذشتن» است. الگوی آبای کلیسا برای چنین نمایشی، «الگوی شهید» بود؛ کسی که از خود می‌گذرد و رویارویی با مرگ را بر دست کشیدن از مرگ ترجیح می‌دهد. این نوع از تکنولوژی خود، برخلاف تکنیک‌های رواقی یونانی، در پی آن است که با عمل گسست خشونت‌بار، حقیقت درباره خود و از خود گذشتن را بر هم منطبق کند.

فوکو اشاره دارد که کردار «آزمون خود» یونانی، تحت تأثیر دو اصل بنیادین مسیحی تداوم نیافت و از بین رفت: «اصل اطاعت» و «اصل اتصال روح». در یونان باستان، رابطه مرشد و مرید مبتنی بر اطاعت نبود و رابطه آنها، «رابطه دو اراده» بود. در دنیای مسیحی اما نوعی رابطه اطاعت مطلق میان مرشد و مرید برقرار گشت. «اطاعت» در نهادهای رهبانی مسیحی، شامل اطاعت در همه جنبه‌های زندگی بود: «هر آنچه بر مبنای دستور هدایت‌گرت انجام ندهی یا هر آنچه بدون اذن او انجام دهی، یک سرقت است» (فوکو، ۱۳۹۵: ۱۰۳).

اصل دوم مسیحی یعنی «اتصال به روح یا کمال الهی»، شامل آرمان تسلط بر خود نیست، بلکه شامل این است که فرد مسیحی مکلف به این باشد که پیوسته اندیشه، روح، قلب و چشمش را معطوف به نقطه‌ای واحد، یعنی خداوند کند. بنا بر نظر فوکو،

تحت تأثیر این دو اصل، وجه خاصی از تکنیک اعتراف و آزمون خود در نهادهای رهبانی باب شد که شامل «اعتراف و آزمون افکار» است. فرد مسیحی باید مثل یک صراف، دائماً افکارش را بررسی کند تا مبدا آنها افکار نادرستی باشند. اما این ارزیابی افکار، بر مبنای میزان نزدیکی یا دوری آنها با واقعیت نیست، بلکه ارزیابی آنها برحسب میزان نزدیکی به خدا یا شیطان است. آباء کلیسا برای اینکه فرد بتواند از عهده درست ارزیابی برآید، نوعی تکنیک اعتراف مبتنی بر اطاعت کامل را پیشنهاد کردند. در این تکنیک، فرد باید تمام افکارش را موبه‌مو برای مرشد و استادش اعتراف کند و از رهنمودهای او در این ارزیابی، اطاعت کامل کند.

به نظر فوکو، نوعی سیستم «تأویل» یا «هرمنوتیک خود» در عصر مسیحی به کار افتاد که نقطه آغاز آن، روابط مبتنی بر اطاعت مرید از مرشد بود. مرید باید همه افکار خود را برای مرشد اعتراف می‌کرد و پیر مرشد به یمن تجربه و حکمت بیشتر، آنها را از جهت حقیقی یا غیر حقیقی و اوهام بودن، مورد تأمل و تأویل قرار می‌داد. در این سبک از اعتراف، نفس «به زبان آوردن افکار» بسیار مفید تلقی می‌شد؛ زیرا گمان می‌رفت که از طریق به زبان آوردن، شیطان از پناهگاه خود خارج می‌شود و زمینه برای نزدیکی به خدا و کناره‌گیری از شیطان مهیا می‌گردد. این هرمنوتیک خودمسیحی در خلال نوعی «از خود گذشتن» تبلور می‌یابد.

بدین ترتیب فوکو، خاستگاه «هرمنوتیک سوژه مدرن» را تا قرون ابتدایی مسیحی در خلال کردارهای مبتنی بر اعتراف و آزمون خود مسیحیان اولیه ردگیری می‌کند. در دوره مدرن نیز همچنان تکنیک‌های اعتراف و آزمون خود در نهادهای تولید دانش و قدرت تداوم می‌یابند، با این تفاوت که مسئله سوژه مدرن، دیگر «از خود گذشتن» نیست، بلکه مسئله او «ظهور ایجابی خود» (فوکو، ۱۳۹۵: ۱۲۲) است.

پتانسیل‌های تحلیلی هرمنوتیک خود در تبارشناسی اخلاق جنسی

کشف مفهوم «هرمنوتیک خود» (۱۳۹۵، ۱۴۰۰) در خلال بررسی «سکسوالیته» اتفاق افتاد و برای او جذابیتی تمام‌عیار پیدا کرد؛ به طوری که او را به مطالعه کتاب‌های کهن

رهنمون ساخت. در اینجا به شیوه‌ای انضمامی، پتانسیل و کاربردهای «هرمنوتیک خود» در تحلیل امر جنسی نزد فوکو را شرح و بسط می‌دهیم.

چرخش از تبارشناسی قدرت به هرمنوتیک خود

امر جنسی در جریان بسط و تکوین آثار فوکو، در جاهای متعددی به چشم می‌خورد؛ اما فقط در مجموعه چهارجلدی او درباره تاریخ سکسوالیته است که این موضوع به شکلی پایدار مطرح می‌شود. مضمون اصلی و متحدکننده این آثار، رسیدن به فهمی از شکل‌گیری و رشد و توسعه «تجربه امر جنسی» در جوامع مدرن غربی است؛ به‌ویژه آن فرایندهایی که از گذر آنها، افراد درباره خویش در مقام «ابژه‌های» جنسی اندیشیده‌اند (اسمارت، ۱۳۸۵: ۱۲۴-۱۲۳).

فوکو در «تاریخ سکسوالیته»، به مسئله محوری خود درباره شیوه‌های سوژه شدن در یک موضوع کاملاً انضمامی یعنی بدن و غریزه جنسی می‌پردازد. او شیوه‌هایی را بررسی می‌کند که از طریق آنها «انسان یاد گرفت که خود را به منزله سوژه یک سکسوالیته بازشناسد» (فوکو، ۱۴۰۰: ۴۰۸). او تلاش کرد این مسئله را از طریق «مطالعه تاریخی رابطه میان الزام به گفتن حقیقت و ممنوعیت‌هایی که بر سکسوالیته سنگینی می‌کند» پیگیری کند: «از خود پرسیدم که در مورد آنچه ممنوع بود، سوژه ملزم به چه رمزگشایی از خود بود؟ این پرسشی است در مورد رابطه میان زهد و حقیقت» (فوکو، ۱۴۰۰: ۳۶۶).

فوکو بدین ترتیب تلاش کرد تا شیوه‌هایی را مورد مطالعه قرار دهد که انسان‌ها از طریق آنها، تلاش کردند مسئله جنسی را در حوزه شناخت‌های حقیقی خود قرار دهند و درباره آن حقیقت و دانش تولید کنند و از این طریق، حقیقت خود را در ممنوعیت‌های آن بازشناسند: «چگونه برخی انواع دانش درباره خود بهایی شد که باید برای برخی از شکل‌های ممنوعیت پرداخت؟ برای تقبل چشم‌پوشی باید چه چیزی از خود را شناخت؟» (همان: ۳۶۷).

سه محور تبارشناسی سکسوالیته

فوکو در «تاریخ سکسوالیته» به مسائل مختلفی در باب پیوند قدرت، حقیقت و سوژه جنسی می‌پردازد. او در اولین مجلد «اراده به دانستن» (۱۳۸۴) تلاش کرد تا «سامانه

سکسوالیته» و مناسبات «قدرت - دانش» شکل گرفته پیرامون آن در دوره مدرن را بررسی کند. در مجلدهای دوم، سوم و چهارم با عناوین «کاربرد لذتها»، «دغدغه خود» و «اعترافات جسم»، تلاش او، تحلیل گفتمان های اخلاقی درباره سکس در عصر باستان و مسیحیت و گسست یا استمرارهای آن گفتمان ها بود. مسئله فوکو، نوشتن تاریخی درباره چگونگی شکل گیری سوژه سکسوالیته بود.

فوکو تلاش می کند به سکسوالیته به عنوان یک «ایجابیت» یا پوزیتیویته، نگاهی نو بیندازد: «من بیش از هر چیز می خواستم در برابر این انگاره بسیار روزمره و بسیار جدید «سکسوالیته» درنگ کنم: از آن فاصله بگیرم، بدهات عادی اش را دور بزنم و بافت نظری و عملی ای را که این انگاره با آن مرتبط است، تحلیل کنم» (Foucault, 1985: 4؛ فوکو، ۱۴۰۰: ۴۹۸). او در کار خود، این شاکله فکری رایج را زیر سؤال می برد که سکسوالیته یک امر نامتغیر، غیر تاریخی و ثابت مبتنی بر غریزه است. از نظر او، سکسوالیته در خلال آنچه او «بازی های حقیقت» می خواند شکل می گیرد و تحول می یابد (ر.ک. فوکو، ۱۳۸۴). او به دنبال آن بود که سه محور برساننده سکسوالیته را در ویژگی های تکنیشان و پیوندهایشان تحلیل کند: نخست، شکل گیری دانش هایی که به سکسوالیته مربوط بودند. دوم، نظام های قدرتی که کردار سکسوالیته را تنظیم می کردند و سوم، شکل هایی که در آنها افراد می توانند و باید خود را به منزله سوژه این سکسوالیته بازشناسند.

فوکو برای تحلیل دو مورد نخست، از تجربه های خود در دیرینه شناسی دانش و تبارشناسی کردارهای کیفری و مناسبات قدرت استفاده کرد. اما درباره محور سوم، کار او پیچیده شد. او تلاش کرد به ویژه در تحلیل تاریخ سکسوالیته در عصر باستان و مسیحیت، به تحلیل تکنیک هایی بپردازد که انسان غربی در طول چند هزار سال برای پرورش و تربیت نفس خود به کار گرفته بود؛ تحلیل کردارهایی که «به یمن آنها، افراد هدایت شدند به بذل توجه به خود، رمزگشایی از خود، بازشناختن خود به منزله سوژه میل و خود را سوژه میل دانستن و به کار انداختن نسبتی معین میان خود با خود که به آنان امکان می دهد حقیقت هستی شان را در میل کشف کنند، چه این میل طبیعی باشد، چه گمراه و منحرف... ایده این تبارشناسی، جست و جوی آن بود که چگونه افراد هدایت شدند به انجام هرمنوتیک میل در مورد خود و در مورد دیگران» (Foucault, 1985: 5؛ فوکو، ۱۴۰۰: ۵۰۰).

هرمنوتیک خود و اخلاق جنسی: از باستان تا مسیحیت

فوکو در «اراده به دانستن» (۱۳۸۴) تلاش کرد بازی‌های حقیقت و گفتمان‌های صورتبندی شده درباره امر جنسی و ارتباط آنها با مناسبات قدرت در عصر مدرن را بررسی کند. این مسئله اما برای فوکو، راضی کننده نبود. او میل داشت که تکوین تاریخمند سوژه میل گر را مطالعه و روابط میان این سوژه میل گر و «بازی‌های حقیقت» به منزله بازی‌های صدق و کذب را تحلیل کند؛ بازی‌های حقیقتی که از رهگذر آنها هستی از لحاظ تاریخی به منزله تجربه ساخته می شود. از این رو فوکو در مجلدات دوم تا چهارم «تاریخ سکسوالیته» تلاش کرد مطالعه خود را حول شکل‌گیری بطئی یک «هرمنوتیک خود» در دوره‌های باستان و مسیحیت بازسازمان‌دهی کند.

با عقب رفتن از دوره مدرن و گذر از مسیحیت تا دوران باستان، پرسشی مهم در نظر فوکو طرح شد: «چگونه، چرا و در چه شکلی، فعالیت جنسی به منزله عرصه‌ای اخلاقی بر ساخته شد؟ چرا بر این دغدغه اخلاقی با وجود شکل‌های گوناگون و شدت متغیرش، تا بدین اندازه تأکید می‌شود؟ این مسئله‌سازی از چه رو است؟» (فوکو، ۱۴۰۰: ۵۰۵).

فوکو با طرح این پرسش بسیار عام و طرح آن در فرهنگ یونانی - رومی، به نظرش رسید که این مسئله‌سازی‌ها مرتبط است با مجموعه‌ای از کردارها که او آنها را «هنرهای زیستن»^۱ می‌نامد. از نظر او، این هنرها، کردارهایی سنجیده و اختیاری هستند که انسان‌ها بر اساس آنها، نه تنها قواعد رفتار را برای خود وضع می‌کنند، بلکه همچنین در پی دگرگونی خود در هستی‌تکینشان و ساختن زندگی بر اساس ارزش‌های زیباشناختی هستند. فوکو، یونان باستان را عرصه تجلی انواع این هنرها می‌خواند. وی با این استدلال بر آن شد تا تاریخ توسعه این تکنیک‌های زیباشناختی زیستن و پیوند آنها با مسئله‌سازی از رفتار جنسی را مطالعه کند (Foucault, 1985: 10؛ فوکو، ۱۴۰۰: ۵۰۶).

استمرارها و گسست‌ها در اخلاق جنسی

فوکو با این مقدمات، به اشکال مسئله‌سازی از امر جنسی در تاریخ اروپا می‌پردازد. او نوعی استمرار در درون مایه‌ها، نگرانی‌ها و مطالبات درباره امر جنسی را از دوره باستان تا عصر مدرن را تشخیص می‌دهد و چهار گواه بر این ادعا می‌آورد:

- بیان یک ترس: از عصر باستان، نوعی دغدغه درباره استمنا پیدا شد و از آن به منزله اِتلاف منی و نیروی جوانی تعبیر و تفسیر شد.
- یک شاکله رفتاری: برای تشویق و اثبات فضیلت اخلاقی زناشویی، تک‌همسری و وفاداری جنسی به همسر، انواع توجیهات به کار برده شد؛ از جمله ارائه انواع الگوهای رفتاری بر اساس رفتار حیواناتی همچون فیل.
- یک تصویر کلیشه‌ای: در متون مختلف از دوره باستان تا عصر مدرن، نوعی چهره‌نگاری و توصیف کلیشه‌ای از فرد هم‌جنس‌خواه صورت گرفت.
- یک الگوی پرهیزگاری: در متون تجویزی از عصر باستان تا دوره مدرن، همواره تلاش شده است نوعی الگوی پرهیزگاری ارائه شود؛ قهرمان جوان و باتقوایی که از روی ایمان به خدا یا از روی حکمت (سقراط) قادر است از لذت رو برگرداند و بر نفس خود تسلط یابد.

با مشاهده این چهار نقطه استمرار، نباید نتیجه گرفت که اخلاقیات مسیحی، تداوم اخلاقیات باستانی بوده است. فوکو چندین درون مایه، اصل یا انگاره را در این چهار نقطه تشخیص داد که اصلاً جایگاه و ارزش یکسانی ندارند؛ اخلاقیات مسیحی، الزام آور، عام و فراگیر بودند. اخلاقیات باستانی اما غیر الزام آور و مبتنی بر کانون‌های متفاوت فکری و فلسفی بود و در واقع نوعی متمم و تجمل نسبت به اخلاقیات پذیرفته‌شده محسوب می‌شد (Foucault, 1985: 22؛ فوکو، ۱۴۰۰: ۵۱۸).

اخلاقیات و کردارهای خود

فوکو به جای جست‌وجوی ممنوعیت‌های بنیادینی که در مقتضیات پارسایی جنسی پنهان یا آشکار بوده است، تلاش کرد تا به جست‌وجوی این امر بپردازد که بر پایه کدام عرصه‌های تجربه و تحت چه شکل‌هایی، رفتار جنسی مسئله شد و بدل شد به عنصری برای شکل‌دهی به چهار عرصه بزرگی که پیشتر از آنها نام برده شد؛ عرصه‌هایی که چهار مسئله را هدف خود قرار داده بودند: «رابطه با بدن، رابطه با پسران، رابطه با زوجه و رابطه با حقیقت» (همان). فوکو از خود می‌پرسید که چرا در این چهار عرصه روابط است که کردار لذت‌ها مورد پرسش قرار می‌گیرد؟ چگونه رفتار جنسی، از آنجا که متضمن این انواع متفاوت روابط بود، عرصه‌ای از تجربه اخلاقی در نظر گرفته شد؟

این پرسش‌ها، فوکو را به مطالعه رابطه اخلاقیات و کردارهای خود رهنمون ساخت. منظور از کلمه «اخلاقیات»، مجموعه قواعد و ارزش‌هایی است که به افراد و گروه‌ها توصیه می‌شود. می‌توان این مجموعه تجویزی را «قانون اخلاقی» نامید. اما منظور دیگر از «اخلاقیات»، رفتار واقعی افراد در نسبت با این قواعد است که می‌توان آن را «اخلاقیات رفتارها» نامید. اما مسئله دیگری هم وجود دارد: شیوه‌ای که باید «رفتار کرد»، یعنی شیوه‌ای که باید خود را به منزله سوژه‌ای اخلاقی ساخت که با ارجاع به عناصری تجویزی که قانون را تشکیل می‌دهند، عمل می‌کند. بنابراین در مجموع هر اخلاقیاتی را می‌توان دارای دو جنبه دانست: یکی جنبه قانونگان رفتار و دوم جنبه شکل‌های سوژه شدن (Foucault, 1985: 22-23).

فوکو با این تعریف از اخلاقیات تلاش کرد تا شیوه‌های متفاوت عمل به‌مثابه سوژه اخلاقی و کردارهای پارسایانه مربوط به وفاداری جنسی را تحلیل کند. پارسایی جنسی می‌تواند مبتنی بر رعایت اکید ممنوعیت‌ها، یا مبارزه علیه میل باشد؛ یا به کیفیت، شدت، استمرار و رابطه متقابل احساساتی که فرد نسبت به همسرش دارد، مرتبط باشد. همچنین پارسایی ممکن است مرتبط باشد با شیوه‌های سوژه - منقادسازی، یعنی شیوه‌هایی که فرد با این قاعده اخلاقی نسبت برقرار می‌کند و خودش را ملزم و مکلف به اجرای آنها می‌داند.

فوکو بر آن بود که باید از بررسی انگاره‌های ممنوعیت و قانونگان اخلاقی در مسئله شکل‌گیری سوژه دست برداریم. فرضیه او این بود که «حوزه‌ای کامل، پیچیده و غنی از تاریخمندی شیوه فراخواندن فرد برای بازشناختن خود به منزله سوژه اخلاقی رفتار جنسی» وجود دارد (Foucault, 1985: 23). به عبارت دیگر فوکو با تحلیل هرمنوتیک خود، به جای پرداختن به قوانین و ممنوعیت‌ها، بر این مسئله تمرکز کرد که چگونه انسان از طریق مجموعه‌ای از کردارها و تأملات برونی و درونی، در طول تاریخ به موجودی تبدیل شد که خود را «سوژه جنسی» می‌شناسد و با آن به شیوه‌ای اخلاقی برخورد می‌کند. این رویکرد، درک ما را از رابطه قدرت و سوژه، از یک رابطه صرفاً سرکوب‌گرانه به یک رابطه سازنده و تولیدکننده هویت تغییر می‌دهد.

بحث: نقد مفهوم هرمنوتیک خود

مفهوم هرمنوتیک خود به عنوان یکی از نوآوری‌های نظری میشل فوکو، دریچه‌ای نو به تحلیل سوژه‌مندی گشوده و امکانات گسترده‌ای برای بازاندیشی در علوم انسانی فراهم کرده است، اما با محدودیت‌ها و چالش‌هایی مواجه است که بررسی آنها برای فهم دقیق‌تر این مفهوم و کاربردهای آن ضروری است. این بخش با هدف تحلیل انتقادی مفهوم هرمنوتیک خود، به بررسی محدودیت‌های نظری، روش‌شناختی و عملی آن می‌پردازد و با تأکید بر زمینه ایران، چالش‌های کاربرد این مفهوم در علوم انسانی بومی را تحلیل می‌کند. نقدها نه به معنای رد ارزش‌های فوکویی، بلکه دعوتی به تکمیل و بازنگری آن در راستای تحلیل‌های فراگیرتر هستند.

هرمنوتیک خود که در آثار متأخر فوکو (فوکو، ۱۳۹۵: ۵۰) به عنوان ابزاری برای ردیابی تکنیک‌های سوژه‌سازی معرفی شده، با ابهامات مفهومی مواجه است؛ نخست، تعریف «خود» در این چارچوب، مبهم باقی می‌ماند. فوکو «خود» را محصولی تاریخی می‌داند که از طریق تکنیک‌هایی مانند اعتراف یا آزمون خود برساخته می‌شود؛ اما برخلاف مفاهیم دیگر او، مانند گفتمان یا قدرت که در آثار اولیه مانند دیرینه‌شناسی دانش (Foucault, 1972: 45) به صورت نظام‌مند تعریف شده‌اند، «خود» فاقد چارچوبی روشن است.

سارا میلز استدلال می‌کند که این ابهام، تحلیل‌های مبتنی بر هرمنوتیک خود را برای پژوهشگرانی که به دنبال تعاریف دقیق هستند، دشوار می‌کند (Mills, 2003: 56). برای مثال در تحلیل تکنیک‌های اعتراف، فوکو بر رابطهٔ مرید و مرشد تمرکز دارد، اما توضیح نمی‌دهد که «خود» چگونه از این تعاملات به عنوان یک موجودیت متمایز پدیدار می‌شود (Foucault, 2016: 84). این ابهام، کاربرد هرمنوتیک خود را در زمینه‌هایی که نیازمند مفاهیم مشخص هستند، مانند روان‌شناسی یا جامعه‌شناسی، محدود می‌کند. جیمز گوتمان نیز اشاره می‌کند که سیالیت بیش از حد «خود» در چارچوب فوکو، قابلیت تطبیق این مفهوم با زمینه‌های متنوع را کاهش می‌دهد (Gutmann, 1988: 102). جودیت باتلر، این نقص را دریافته و تلاش کرده تا هرمنوتیک خود را از تمرکز فردی به روابط اجتماعی و اخلاقی گسترش دهد. باتلر در چارچوب نظریه فمینیستی با فوکو

موافق است که خود از طریق تکنیک‌های خود (مانند اعتراف و روایت) بر ساخته می‌شود، اما تأکید می‌کند که این فرایند همیشه ناقص و وابسته به دیگری است، نه خودبسنده. وی هرمنوتیک خود را با مفهوم آسیب‌پذیری ترکیب می‌کند و بر آن است که سوژه فوکویی (که از طریق قدرت و حقیقت شکل می‌گیرد) بدون در نظر گرفتن آسیب‌پذیری^۱ به نقص می‌رسد، زیرا خود همیشه «ناشناخته» و وابسته به روابط اجتماعی است (Butler, 2021: 45-67).

علاوه بر این، تمرکز فوکو بر تأویل فردی در تکنیک‌های خود، مانند آزمون خود در فلسفه باستانی یا اعتراف در مسیحیت، نقش عوامل اجتماعی را کم‌رنگ می‌کند. در خاستگاه هرمنوتیک خود، فوکو عمدتاً بر کردارهای فردی، مانند خودآزمایی سنکا یا اعتراف رهبانی، تمرکز دارد و کمتر به تأثیر نهادهای غیر مذهبی، مانند بازار یا دولت می‌پردازد (Foucault, 2016: 67-73). این محدودیت، ریشه در تأثیر نیچه بر فوکو دارد که تاریخ را به عنوان مجموعه‌ای از گسست‌ها و رویدادهای تکین می‌بیند (Foucault, 1984: 144). دلوز استدلال می‌کند که تأکید فوکو بر کردارهای فردی ممکن است تحلیل‌های کلان‌تر از ساختارهای قدرت، مانند تأثیرات اقتصادی یا سیاسی را تضعیف کند (Deleuze, 1988: 99). برای مثال در جوامع مدرن، سوژه‌مندی نه تنها از طریق تأملات فردی، بلکه از طریق گفتمان‌های اقتصادی (مانند مصرف‌گرایی) و سیاسی (مانند نظارت دولتی) شکل می‌گیرد که هرمنوتیک خود کمتر به آنها پرداخته است. این نقد در زمینه ایران، جایی که سوژه‌های مدرن تحت تأثیر گفتمان‌های سیاسی مانند انقلاب اسلامی یا مدرنیزاسیون پهلوی بر ساخته شده‌اند، اهمیت ویژه‌ای دارد.

تأثیر فلسفه نیچه‌ای بر هرمنوتیک خود نیز محدودیت‌هایی ایجاد کرده است. فوکو با الهام از نیچه، تاریخ را به عنوان «بازی» گسست‌ها تحلیل می‌کند و از کلیات‌سازی‌های سنتی پرهیز می‌نماید (Foucault, 1984: 144). این رویکرد هرچند نوآورانه است، تحلیل استمرارهای فرهنگی را دشوار می‌کند. راجچمن استدلال می‌کند که گسست‌محوری فوکو، امکان فهم سنت‌های پیوسته، مانند سنت‌های دینی در فرهنگ‌های شرقی را محدود می‌کند (Rajchman, 1985: 73). در زمینه هرمنوتیک خود، این محدودیت به‌ویژه

1. vulnerability

مشهود است؛ زیرا فوکو، تحلیل‌های خود را به فرهنگ‌های یونانی و مسیحی محدود کرده و کمتر به سنت‌های غیر غربی، مانند عرفان اسلامی یا بودیسم، توجه نشان داده است (Foucault, 2016: 50). این تمرکز غرب‌محور، کاربرد جهانی هرمنوتیک خود را کاهش می‌دهد و نیاز به بازنگری در روش‌شناسی فوکو را برای تحلیل فرهنگ‌های غیر غربی برجسته می‌کند.

از منظر روش‌شناختی، هرمنوتیک خود به روش‌های دیرینه‌شناسی و تبارشناسی فوکو وابسته است که هر دو با چالش‌هایی مواجه‌اند. دیرینه‌شناسی که در «نظم اشیا» (Foucault, 1970) و «دیرینه‌شناسی دانش» (Foucault, 1972) به اوج می‌رسد، بر تحلیل گفتمان‌های تاریخی تمرکز دارد، اما به دلیل تأکید بر سطح گفتمانی، کمتر به کردارهای غیر گفتمانی مانند تأثیرات مادی یا اقتصادی می‌پردازد. در «هرمنوتیک خود»، این محدودیت در تحلیل تکنیک‌های خود، مانند اعتراف مشهود است؛ جایی که فوکو بر گفتمان‌های اخلاقی و دینی تمرکز دارد و نقش عواملی مانند زیرساخت‌های اقتصادی یا فناوری را نادیده می‌گیرد (Foucault, 2016: 56). مکنی استدلال می‌کند که این تمرکز گفتمان‌محور، توانایی فوکو در تحلیل تأثیرات مادی بر سوژه‌مندی را تضعیف می‌کند (McNay, 1994: 112). برای مثال در ایران، بر ساخت سوژه‌های مدرن تحت تأثیر عوامل مادی مانند شهرنشینی یا صنعتی‌سازی بوده است که هرمنوتیک خود، کمتر به آنها پرداخته است.

تبارشناسی که در «مراقبت و تنبیه» (Foucault, 1955) و «تاریخ سکسوالیته» (Foucault, 1985) برجسته است، با وارد کردن قدرت، تحلیل‌ها را غنی‌تر می‌کند، اما همچنان به فرهنگ غربی محدود است. فوکو در تحلیل تکنیک‌های خود مانند اعتراف مسیحی به سنت‌های غیر غربی، توجه اندکی نشان داده است (Foucault, 2016: 84). ادوارد سعید در «شرق‌شناسی» استدلال می‌کند که تحلیل‌های غرب‌محور، مانند کارهای فوکو ممکن است سنت‌های غیر غربی را به حاشیه برانند و از فهم پیچیدگی‌های سوژه‌مندی در فرهنگ‌های دیگر بازمانند (Said, 1978: 204). این نقد در ایران، با سنت‌های غنی عرفانی و دینی، اهمیت دارد. برای مثال، تکنیک‌های خودسازی در تصوف، مانند ذکر و مراقبه، با الگوهای فوکویی تفاوت دارند و نیازمند تحلیل‌های بومی

هستند. عادل مشایخی اشاره می‌کند که روش‌های فوکویی برای تحلیل فرهنگ‌های غیر غربی، نیازمند تطبیق با ویژگی‌های بومی هستند (مشایخی، ۱۳۹۵: ۴۵).

پیچیدگی روش‌های فوکو نیز چالش دیگری است. یورگن هابرماس استدلال می‌کند که تبارشناسی فوکو فاقد معیارهای هنجاری برای ارزیابی حقیقت است و به تحلیل‌های نسبی‌گرایانه منجر می‌شود (Habermas, 1987: 276). در هرمنوتیک خود، این نقد صدق می‌کند، زیرا فوکو معیار روشنی برای ارزیابی «حقیقت» در تکنیک‌های خود ارائه نمی‌دهد (ر.ک: Foucault, 2016). این امر، تحلیل‌های مبتنی بر هرمنوتیک خود را برای کاربرد در علوم انسانی عملی، مانند سیاست‌گذاری یا آموزش، دشوار می‌کند. در ایران، جایی که علوم انسانی اغلب به دنبال راه‌حل‌های عملی است، این پیچیدگی، مانعی برای پذیرش هرمنوتیک خود ایجاد کرده است.

از منظر عملی، کاربرد هرمنوتیک خود در ایران با چالش‌های متعددی مواجه است. نخست، پیچیدگی نظری این مفهوم که نیازمند دانش عمیق تاریخی و فلسفی است و برای پژوهشگران ایرانی که به رویکردهای پوزیتیویستی عادت دارند، مانع ایجاد می‌کند. این چالش با فقدان ترجمه‌های جامع از آثار متأخر فوکو، مانند مجلدات دوم تا چهارم «تاریخ سکسوالیته» (ر.ک: Foucault, 2018, 1985, 1986) تشدید می‌شود. این کمبود، دسترسی پژوهشگران ایرانی به چارچوب هرمنوتیک خود را محدود کرده و مانع از تحلیل‌های عمیق در زمینه‌های بومی شده است.

دوم اینکه تطبیق هرمنوتیک خود با زمینه فرهنگی ایران، نیازمند بازنگری در روش‌شناسی فوکو است. تکنیک‌های خود در سنت‌های دینی ایران، مانند آیین‌های عاشورایی یا تمرین‌های عرفانی، با الگوهای فوکویی تفاوت دارند. برخلاف اعتراف مسیحی که بر تأویل فردی و اطاعت از مرشد تأکید دارد (Foucault, 2016: 103)، آیین‌های عاشورایی بر کردارهای جمعی و نمایشی تمرکز دارند. مارتین گانون استدلال می‌کند که مفاهیم غرب‌محور، مانند هرمنوتیک خود، نیازمند بازتعریف در زمینه‌های بومی هستند تا از تحمیل الگوهای ناسازگار جلوگیری شود (Gannon, 2002: 135). برای مثال، تحلیل کردارهای عاشورایی به عنوان تکنیک‌های خود احتمالاً نیازمند چارچوبی است که بر بعد جمعی و آیینی تأکید کند، نه صرفاً تأویل فردی.

سوم اینکه تأکید فوکو بر تکنیک‌های فردی ممکن است تحلیل‌های کلان‌تر از سوژه‌مندی در ایران را محدود کند. بر ساخت سوژه‌های مدرن در ایران تحت تأثیر عوامل سیاسی مانند انقلاب اسلامی یا گفتمان‌های مدرنیزاسیون بوده است که فوکو کمتر به آنها پرداخته است. این محدودیت در تحلیل مسائلی مانند هویت‌های جنسیتی یا دینی در ایران که تحت تأثیر گفتمان‌های سیاسی هستند، مشهود است. برای مثال، گفتمان‌های رسمی پس از انقلاب اسلامی، سوژه‌های دینی را از طریق نهادهای آموزشی و رسانه‌ای بر ساخته‌اند که نیازمند تحلیل‌های کلان‌تر از چارچوب هرمنوتیک خود است.

چهارم اینکه کاربرد هرمنوتیک خود در ایران با چالش‌های عملی، مانند نبود گفت‌وگوهای بین‌رشته‌ای و زیرساخت‌های پژوهشی مواجه است. میلز اشاره می‌کند که مفاهیم فوکویی نیازمند همکاری بین‌رشته‌ای است تا در زمینه‌های جدید اعمال شوند (Mills, 2003: 123). در ایران، فقدان چنین همکاری‌هایی بین فلسفه، تاریخ و علوم اجتماعی، مانع از بهره‌گیری کامل از هرمنوتیک خود شده است. این چالش با کمبود منابع مالی و دسترسی محدود به ژورنال‌های بین‌المللی تشدید می‌شود. برای مثال، تحلیل کردارهای آموزشی در ایران که می‌تواند از هرمنوتیک خود بهره‌برد، نیازمند پروژه‌های بین‌رشته‌ای است که در حال حاضر کمیاب هستند.

با وجود این محدودیت‌ها، هرمنوتیک خود ابزاری ارزشمند برای تحلیل سوژه‌مندی است. ابهامات مفهومی، مانند تعریف مبهم «خود» می‌تواند از طریق پیوند با نظریه‌های معاصر، مانند فمینیسم تقاطعی (ر.ک: Crenshaw, 1989) یا مطالعات پسااستعماری (ر.ک: Said, 1978; Bhabha, 1994) رفع شوند. محدودیت‌های روش‌شناختی، مانند تمرکز غرب‌محور، با گسترش تحلیل‌ها به سنت‌های غیر غربی قابل جبران هستند. در ایران، چالش‌های عملی با ترویج ترجمه‌های جدید، کارگاه‌های آموزشی و پروژه‌های بین‌رشته‌ای رفع می‌شوند. پل پاتون اشاره می‌کند که فوکو، آثارش را «جعبه‌ابزاری» برای تحلیل توصیف کرد (Patton, 1979: 115) و هرمنوتیک خود می‌تواند با تطبیق با زمینه‌های متنوع، به ابزاری فراگیرتر تبدیل شود. در ایران، تحلیل کردارهای خود در سنت‌های بومی، مانند آیین‌های دینی یا گفتمان‌های آموزشی می‌تواند به غنای علوم انسانی کمک کند. این نقدها، با روشن

کردن محدودیت‌ها، افق‌های جدیدی برای تحقیقات آینده باز می‌کنند و هرمنوتیک خود را به عنوان یک مفهوم پویا در گفت‌وگوهای جهانی علوم انسانی تثبیت می‌نمایند.

نتیجه‌گیری

مفهوم «هرمنوتیک خود» به عنوان یکی از نوآوری‌های نظری میشل فوکو، دریچه‌ای نو به فهم سوژه‌مندی مدرن گشوده و امکانات گسترده‌ای برای بازاندیشی در علوم انسانی و اجتماعی فراهم کرده است. این مقاله با تمرکز بر دو سخنرانی فوکو در کالج دارتموت («سوژه‌مندی و حقیقت» و «مسیحیت و اعتراف») کوشید تا این مفهوم کمتر شناخته‌شده در ایران را شرح و بسط دهد و کاربردهای آن را به‌ویژه در تحلیل برساخت سوژه‌های جنسی در مجموعه «تاریخ سکسوالیته» بررسی کند. جمع‌بندی مباحث مطرح‌شده، اهمیت هرمنوتیک خود را در پروژه تبارشناسی سوژه مدرن روشن می‌کند، پیامدهای نظری و عملی آن را در علوم انسانی مورد تأمل قرار می‌دهد و افق‌هایی برای تحقیقات آینده پیشنهاد می‌دهد.

هرمنوتیک خود به عنوان بخش محوری پروژه تبارشناسی سوژه مدرن، شیوه‌های تاریخی برساخت سوژه در نسبت با حقیقت، قدرت و خود را ردیابی می‌کند. فوکو در سخنرانی‌های دارتموت، با بررسی تکنیک‌های خود در فلسفه باستانی و مسیحیت اولیه، نشان می‌دهد که چگونه این تکنیک‌ها، رابطه سوژه و حقیقت را بازتعریف کرده‌اند. در یونان باستان، «آزمون خود»، عملی برای یادآوری قواعد رفتاری و انطباق اراده با حقیقت بود، بدون تأکید بر کشف حقیقت درونی. در مقابل، «اعتراف» مسیحی با تمرکز بر تأویل افکار و اطاعت کامل از مرشد، هرمنوتیکی را پایه‌گذاری کرد که سوژه را به رمزگشایی از خود واداشت. این گسست تاریخی، به باور فوکو در شکل‌گیری سوژه‌مندی مدرن، نقشی کلیدی ایفا کرده است. سوژه مدرن نه تنها در معرض انقیاد قدرت و دانش قرار می‌گیرد، بلکه از طریق خود - تأملی و تکنیک‌های خود به بازسازی فعالانه خویش می‌پردازد. فوکو با بهره‌گیری از روش‌های دیرینه‌شناسی و تبارشناسی، سوژه را محصولی تاریخی و متغیر می‌بیند که در شبکه‌ای از کردارهای گفتمانی و نهادی شکل می‌گیرد. دیرینه‌شناسی به او امکان تحلیل گفتمان‌های به ظاهر علمی درباره سوژه را می‌دهد، در

حالی که تبارشناسی با وارد کردن قدرت، این کردارها را در استراتژی‌های پیچیده قدرت - دانش قرار می‌دهد. این رویکرد، فهمی پویا از سوژه ارائه می‌کند که از کلیات‌سازی‌های سنتی و مفروضات استعلایی دکارتی فاصله می‌گیرد.

اهمیت هرمنوتیک خود، فراتر از تحلیل تاریخی است و پیامدهای عمیقی برای علوم انسانی دارد. این مفهوم، دیدگاه سنتی «سوژه خودمختار» را به چالش می‌کشد و سوژه را به عنوان محصولی از روابط قدرت و دانش بازتعریف می‌کند. در مجموعه «تاریخ سکسوالیته»، فوکو نشان می‌دهد که سکسوالیته، نه غریزه‌ای طبیعی، بلکه تجربه‌ای تاریخی است که از طریق بازی‌های حقیقت و تکنیک‌های خود شکل گرفته است. این تحلیل، امکان نقد گفتمان‌های هنجاری درباره جنسیت، بدن و هویت را فراهم می‌کند و علوم انسانی را به بازاندیشی در مفاهیم بنیادین مانند آزادی و اخلاق دعوت می‌نماید. هرمنوتیک خود همچنین با تمرکز بر میکروساختارهای قدرت در زندگی روزمره، ابزاری برای تحلیل روابط قدرت در حوزه‌هایی مانند آموزش، رسانه و مراقبت‌های بهداشتی ارائه می‌دهد. با رد استمرارهای خطی و تأکید بر تکینگی رویدادها، این مفهوم علوم انسانی را از رویکردهای پوزیتیویستی دور کرده، به تحلیل گسست‌های تاریخی و سوژه‌های خاص در لحظات معین تشویق می‌کند. این دیدگاه در مطالعات پسااستعماری و فمینیستی می‌تواند به فهم برساخت سوژه‌های حاشیه‌ای و استراتژی‌های مقاومت آنها کمک کند.

کاربردهای هرمنوتیک خود در تحلیل سکسوالیته، نمونه‌ای برجسته از قدرت تحلیلی این مفهوم است. فوکو در «تاریخ سکسوالیته» نشان می‌دهد که تکنیک‌های اعتراف مسیحی، با تأکید بر تأویل امیال، در گفتمان‌های مدرن روان‌کاوی و مشاوره روان‌شناختی تداوم‌یافته و سوژه را به کشف «حقیقت» درونی خود ملزم کرده‌اند. این تحلیل، امکان بازخوانی انتقادی گفتمان‌های معاصر درباره جنسیت و بدن را فراهم می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه سوژه جنسی در شبکه‌ای از قدرت و حقیقت برساخته می‌شود (ر.ک: فوکو، ۱۳۸۴). فراتر از سکسوالیته، هرمنوتیک خود در مسائل معاصر مانند دیجیتالی‌سازی هویت و فرهنگ خود - افشاگری در شبکه‌های اجتماعی کاربرد دارد. در جهانی که افراد از طریق پروفایل‌های دیجیتال، پست‌های شخصی و داده‌های بیومتریک

به «اعتراف» تشویق می‌شوند، تکنیک‌های خود فوکویی به فهم برساخت سوژه‌های دیجیتال کمک می‌کنند که ترکیبی از خودشناسی و انقیاد به سازوکارهای نظارتی است (Koopman, 2019: 45-65). این دیدگاه می‌تواند به تحلیل پیامدهای فناوری‌های نوین بر هویت و مقاومت در برابر نظارت سایبری منجر شود.

در زمینه ایران، چارچوب مفهومی «هرمنوتیک خود»، امکانات بی‌نظیری برای تحلیل مسائل بومی ارائه می‌دهد. این چارچوب، توانایی تفسیر لایه‌های پنهان در متون فرهنگی، اخلاقی و دینی و فقهی را دارد؛ به‌ویژه در «متون تجویزی» که «موضوع اصلی‌شان، طرح قواعد رفتار است» (فوکو، ۱۴۰۰: ۵۰۹). در واقع غلبه رویکردهای پوزیتیویستی در علوم اجتماعی ایران منجر به غفلت از مفاهیم پیچیده‌ای مانند سوژه‌مندی شده است. برای مثال، بررسی کردارهای اعتراف در سنت‌های دینی، مانند آیین‌های عاشورایی یا گفتمان‌های اخلاقی در نظام آموزشی می‌تواند مکانیسم‌های سوژه‌سازی در فرهنگ ایرانی را روشن کند. در آیین‌های عاشورایی، به‌ویژه در مناسک سوگواری جمعی، نوعی «اعتراف جمعی» و «خودگشودگی آیینی» مشاهده می‌شود که کارکردی مشابه با تکنیک‌های خود در هرمنوتیک فوکویی دارد؛ با این تفاوت که در بستر فرهنگ شیعی، این کردارها نه برای انقیاد به قدرت کلیسایی، بلکه برای بازسازی معنوی و اخلاقی سوژه مؤمن سامان می‌یابند. از این منظر، آیین‌های عاشورایی را می‌توان تجسمی از «هرمنوتیک خود» در قالبی جمعی و تاریخی دانست که در آن، فرد از رهگذر مشارکت در سوگ، به بازشناسی خویشتن به‌مثابه سوژه اخلاقی و دینی دست می‌یابد.

همچنین تحلیل گفتمان‌های مذهبی یا عرفانی می‌تواند نشان دهد که چگونه سوژه‌های دینی از طریق تکنیک‌های خود شکل گرفته‌اند. در این چارچوب، متون تجویزی مانند قابوس‌نامه عنصرالمعالی یا گلستان سعدی در خلال پندها و حکایات خود، نمونه‌هایی از تکنیک‌های خود ارائه می‌دهند که سوژه را به عنوان موجودی اخلاقی و جنسی برمی‌سازند و یا از طریق خودآزمایی و مراقبه اخلاقی، سوژه را به بازشناسی خویشتن هدایت می‌کنند. متون عرفانی مانند آثار مولوی نیز با ارائه الگوهای عرفانی از طریق مراقبه و ذکر، تکنیک‌هایی برای سوژه‌سازی اخلاقی فراهم می‌نمایند.

بدین ترتیب هرمنوتیک خود، افق‌های متعددی برای تحقیقات آینده گشوده است. پژوهش‌های تطبیقی می‌توانند تکنیک‌های خود در فرهنگ‌های غیر غربی، مانند سنت‌های اسلامی یا کنفوسیوسی را با تکنیک‌های غربی مقایسه کنند و تفاوت‌ها و شباهت‌های آنها را تحلیل نمایند. مطالعات میان‌رشته‌ای با ترکیب هرمنوتیک خود با نظریه‌های پسانسان‌گرایی (ر.ک: Hayles, 1999. Braidotti, 2013) یا فمینیسم تقاطعی (Butler, 2021: 120-145) می‌توانند فهم‌های جدیدی از سوژه‌مندی در عصر دیجیتال (ر.ک: Gamez, 2023) یا تجربه‌های زنان حاشیه‌ای تولید کنند. برای مثال، فمینیسم تقاطعی می‌تواند تحلیل فوکو از سکسوالیته را گسترش دهد تا تجربه‌های زنان غیر سفیدپوست یا تراجنسیتی را در بر ساخت سوژه جنسی بررسی کند. پژوهش‌های تجربی با روش‌های کیفی، مانند تحلیل گفتمان یا مردم‌نگاری می‌توانند کردارهای خود را در زمینه‌هایی مانند رسانه یا مراقبت‌های بهداشتی تحلیل کنند.

در ایران، پروژه‌های پژوهشی با تمرکز بر تاریخ‌نگاری کردارهای خود در متون عرفانی، آیین‌های مذهبی، یا گفتمان‌های مدرن روان‌شناسی عامه‌پسند می‌توانند به فهم عمیق‌تری از سوژه‌مندی بومی منجر شوند و علوم انسانی ایران را غنی‌تر کنند. البته چالش‌هایی مانند پیچیدگی نظری فوکو، کمبود ترجمه‌های جامع از آثار او و فقدان گفت‌وگوهای بین‌رشته‌ای ممکن است مانع بهره‌گیری کامل از این مفهوم شوند. برای غلبه بر این موانع، ترویج کارگاه‌های آموزشی، ترجمه مجلدات باقی‌مانده «تاریخ سکسوالیته» و پروژه‌های پژوهشی بین‌رشته‌ای، ضروری است.

هرمنوتیک خود به عنوان جعبه‌ابزاری نظری، دعوتی است به بازاندیشی در شیوه‌های خودشناسی، بازسازی و مقاومت سوژه در برابر قدرت. با تأکید بر گسست‌های تاریخی و تکنیکی رویدادها، این مفهوم، ما را از کلیات‌سازی‌های سنتی تاریخ‌نگاری دور می‌کند و به فهم شرایط امکان بر ساخت سوژه‌های خاص در لحظات تاریخی معین دعوت می‌نماید. در ایران، جایی که علوم انسانی با چالش‌های نظری و عملی متعددی مواجه است، هرمنوتیک خود می‌تواند امکانات جدیدی برای تحلیل مسائل بومی و تحول رشته‌های دانشگاهی فراهم کند. با تداوم مطالعه، ترجمه و ترویج این مفهوم، علوم انسانی ایران می‌تواند به سوی افق‌های نوین نظری و عملی حرکت کند و گفت‌وگوهای

بین‌رشته‌ای و بینا فرهنگی را تقویت نماید، تا نه تنها به فهم عمیق‌تری از سوژه‌مندی در فرهنگ ایرانی دست یابد، بلکه به غنای گفتمان جهانی علوم انسانی نیز کمک کند. در نهایت اهمیت هرمنوتیک خود در بافت علوم انسانی ایران صرفاً در سطحی نظری یا فلسفی خلاصه نمی‌شود، بلکه در افقی عمیق‌تر، پاسخی انتقادی به وضعیت پوزیتیویستی و اقتباسی غیر تأملی حاکم بر فضای پژوهش‌های معاصر ماست. این چارچوب مفهومی، با برجسته‌سازی پیوند میان دانش، قدرت و سوژه، ما را به بازاندیشی در شیوه‌های تولید معرفت و امکان‌های خودفهمی تاریخی فرامی‌خواند. هرمنوتیک خود می‌تواند به مثابه افقی رهایی‌بخش برای علوم انسانی ایران عمل کند؛ افقی که در آن، سوژه نه به عنوان مقلد نظام‌های معرفتی غربی، بلکه به عنوان فاعلی تاریخی و انتقادی بازشناخته می‌شود. چنین خوانشی، راه را برای شکل‌گیری نوعی خودآگاهی تاریخی هموار می‌کند که از دل تحلیل‌های تبارشناختی، تفاوت‌های تجربه ایرانی را با سنت‌های دیگر روشن می‌سازد و بدین‌سان امکان گفت‌وگویی خلاق میان میراث فکری بومی و نظریه‌های انتقادی معاصر را فراهم می‌سازد.

منابع

- اسمات، بری (۱۳۸۵) میشل فوکو، ترجمه لیلا جوافشانی و حسن چاوشیان، تهران، اختران.
- دریغوس، هیوبرت و پل رابینو (۱۳۹۴) میشل فوکو: فراسوی ساختارگرایی و هرمنوتیک، ترجمه حسین بشیریه، تهران، نشرنی.
- دلوز، ژیل (۱۳۸۶) فوکو، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهاننیده، تهران، نشرنی.
- رضوانیان، قدسیه و سورن ستارزاده (۱۴۰۳) «سوژه‌مندی سیاسی و هرمنوتیک خود در شعر شاملو»، دوفصلنامه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه خوارزمی، سال سی‌ودوم، شماره ۹۶، صص ۲۰۹-۲۳۴. doi: 10.61186/jpll.32.96.209
- شاطی‌زاده ملک‌شاهی، امیررضا و دیگران (۱۴۰۳) «بررسی تبارشناسانه و مسئله‌مندانه سوژه در نسبت با تاریخ سوژه‌مندی و تکنیک‌های خود در اندیشه فوکو»، شناخت، سال هفدهم، شماره ۱ (پیاپی ۸۹)، صص ۹۱-۱۱۳. doi: 10.48308/kj.2024.236434.1264
- فوکو، میشل (۱۳۹۲) تولد پزشکی بالینی، ترجمه فاطمه ولیانی، تهران، ماهی.
- (۱۳۸۲) تاریخ جنون، ترجمه فاطمه ولیانی، تهران، هرمس.
- (۱۴۰۳) مراقبت و تنبیه، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهاننیده، تهران، نشرنی.
- (۱۳۸۴) اراده به دانستن، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهاننیده، تهران، نشرنی.
- (۱۴۰۰) تئاتر فلسفه، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهاننیده، تهران، نشرنی.
- (۱۳۸۹) نظم اشیا: دیرینه‌شناسی علوم انسانی، ترجمه یحیی امامی، تهران، پژوهشکده مطالعات فرهنگی و انسانی.
- (۱۳۹۶) دیرینه‌شناسی دانش، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهاننیده، تهران، نشرنی.
- (۱۳۹۴) تولد زیست‌سیاست، ترجمه رضا نجف‌زاده، تهران، نشرنی.
- (۱۳۹۵) خاستگاه هرمنوتیک خود، ترجمه نیکو سرخوش و افشین جهاننیده، تهران، نشرنی.
- ممبینی، سجاد (۱۳۹۹الف) «آیا هرمنوتیک خود امری مرضی است؟ (یک سمپتوم‌شناسی در کار فوکو)»، غرب‌شناسی بنیادی، سال یازدهم، شماره ۲، صص ۱۲۳-۱۴۱.
- <https://doi.org/10.30465/os.2021.36153.1708>.
- (۱۳۹۹ب) «سمپتوم‌شناسی هرمنوتیک خود در مدرنیسم ادبی»، جامعه‌شناسی هنر و ادبیات، سال یازدهم، شماره ۱، صص ۱۲۱-۱۴۲.
- doi: 10.22059/JSAL.2021.322359.666009.
- مشایخی، عادل (۱۳۹۵) تبارشناسی خاکستری است، تهران، ناهید.
- میلز، سارا (۱۳۸۲) گفتمان، ترجمه فتاح محمدی، تهران، هزاره سوم.
- بورگنسن، ماریانه و لوئیز فیلیپس (۱۳۸۹) نظریه و روش در تحلیل گفتمان، ترجمه هادی جلیلی، تهران، نشرنی.

- Afary, J., & Anderson, K. B. (2005) Foucault and the Iranian Revolution: Gender and the seductions of Islamism. University of Chicago Press.
- Bhabha, H. K. (1994) The location of culture. Routledge.
- Braidotti, R. (2013) The posthuman. Polity Press.
- Butler, J. (2021) Giving an account of oneself revisited: Ethics, vulnerability, and critique. Fordham University Press.
- Crenshaw, K. (1989) Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. University of Chicago Legal Forum, 1989(1), 139–167.
- Deleuze, G. (1988) Foucault. University of Minnesota Press.
- Foucault, M. (1970) The order of things: An archaeology of the human sciences. Pantheon Books.
- (1972) The archaeology of knowledge. Pantheon Books.
- (1984) Nietzsche, genealogy, history. In P. Rabinow (Ed.) , The Foucault reader (pp. 76–100). Pantheon Books.
- (1985) The history of sexuality, volume 2: The use of pleasure. Vintage Books.
- (1986) The history of sexuality, volume 2: The use of pleasure. Vintage Books.
- (1986) The history of sexuality, volume 3: The care of the self. Vintage Books.
- (1995) Discipline and punish: The birth of the prison. Vintage Books.
- (2016) About the beginning of the hermeneutics of the self: Lectures at Dartmouth College, 1980. University of Chicago Press.
- (2018) The history of sexuality, volume 4: Confessions of the flesh. Pantheon Books.
- Gannon, M. J. (2002) Cultural metaphors: Their use in management practice and as a method for understanding cultures. Advances in International Management, 14, 131–147. [https://doi.org/10.1016/S0747-7929\(02\)14013-0](https://doi.org/10.1016/S0747-7929(02)14013-0)
- Gamez, P. (2023) Inhuman hermeneutics of the self: Biopolitics in the age of big data. Foucault Studies, (34), 80–110. <https://doi.org/10.22439/fs.i34.6939>
- Gutmann, J. (1988) Rousseau's and Foucault's "technologies of the self." In L. H. Martin, H. Gutman, & P. H. Hutton (Eds.) , Technologies of the self: A seminar with Michel Foucault (pp. 99–116). University of Massachusetts Press.
- Habermas, J. (1987) The philosophical discourse of modernity: Twelve lectures. MIT Press.
- Hayles, K. N. (1999). How we became posthuman: Virtual bodies in cybernetics, literature, and informatics. University of Chicago Press.
- Koopman, C. (2019) How we became our data: A genealogy of the informational person. University of Chicago Press.
- McNay, L. (1994) Foucault and feminism: Power, gender and the self. Polity Press.
- Mills, S. (2003) Michel Foucault. Routledge.

- Patton, P. (1979) Of power and prisons. In M. Morris & P. Patton (Eds.) , Michel Foucault: Power, truth, strategy (pp. 109–147). Feral Publications.
- Rajchman, J. (1985) Michel Foucault: The freedom of philosophy. Columbia University Press.
- Said, E. W. (1978) Orientalism. Pantheon Books.